

İbnü'l Hâcib'in El-Kâfiye'sinin Manzûm Kâfiye Mefhûmu İsimli Türkçe Tercümesi

Turkish Translation of Ibnu'l Hâjib's Al-Kâfiye (Manzûm Kâfiye Mefhûmu)

Eren Ertürkoglu¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.E. 0000-0002-5425-7819

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Eren Ertürkoglu

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/

Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye

E-mail: erenturkoglu@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 12.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 06.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 12.05.2022

Kabul/Accepted: 12.05.2022

Atıf/Citation:

Erturkoglu, E. (2022). İbnü'l Hâcib'in El-

Kâfiye'sinin Manzûm Kâfiye Mefhûmu isimli

Türkçe tercümesi. *TUDED*, 62(1), 43–84.

<https://doi.org/10.26650/TUDED2022-1102280>

ÖZET

Medreselerin kuruluşundan itibaren dinî ilimlerin tahsili kadar dil ilimlerinin tahsiline de önem verilmiştir. Çünkü dinî ilimleri tahsil edebilmek için kaynak dil olan Arapçaya vakıf olmak gerekmektedir. Bu nedenle sarf, nahiv, lügat gibi dil ilimleri medreselerde daima okutulan ilimlerden olagelmıştır. Bunların arasında da özellikle nahiv ilmine -anlamlardaki asıl maksatları bildirdiği için- daha çok önem verilmiştir. Osmanlı medreselerinde sıklıkla okutulan bir nahiv eseri olan *el-Kâfiye*, nahve dair konuları daha öz ve yalın bir muhtasar haline getirmiştir. Osmanlı medreselerinde kimi zaman bizzat eserin kendisi üzerinden kimi zaman da hakkında yazılmış olan şerh ve tercümelere talim ettirilen bu eserin tercümeleri arasında mensur ve manzum olanları bulunmaktadır. İlmî bir eseri manzum olarak tercüme etmenin hem mütercimnin kendisine dönük hem de hedef kitleye yönelik pek çok gerekçesi olabilir. Ancak bu konudaki genel eğilim, manzum eserlerin daha kolay akılda kaldığı, daha kolay tekrar edildiği ve ezberlenme potansiyelinin daha yüksek olduğu yolundadır. Bu çalışmada İbnü'l-Hâcib ve *el-Kâfiye* isimli eseri ile bu esere 18. yüzyıl şairlerinden Şâkir'in yaptığı manzum tercüme tanıtılacak; nahiv ilmine dair bir eseri manzum olarak tercüme etmenin gerekçeleri ortaya konmaya çalışılacak ve tercüme metni çeviriyezi alfabeyle verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, nahiv, *el-Kâfiye*, tercüme, Şâkir

ABSTRACT

Since the beginning of the educational activities in madrasahs, the teaching of linguistic sciences and religious sciences has been of great importance. This is because in order to learn religious sciences, it is necessary to understand Arabic. In this regard, linguistic sciences, such as *sarf* (morphology), *nahiv* (syntax) and *lugat* (lexicography) have always been taught. Among them, syntax has been given significant importance. In particular, *Al-Kâfiya*, a work frequently taught in Ottoman madrasahs, has made the syntax topics more concise and simple. Among the translations of this work are the verse and prose ones. A verse translation of a scientific work can have many reasons both for the translator him/herself and for the target audience. However, the general trend on this subject is that verse works are easier to learn, easier to repeat, and they have a higher memorization potential. Thus, this study examines and transcribes Ibn al-Hâjib's *al-Kâfiya* and his verse translation by Şâkir (one of the 18th century poets), and focuses on the reasons for translating this syntax work.

Keywords: Madrasah, syntax, *al-Kâfiye*, translation, Şâkir

EXTENDED ABSTRACT

When the first madrasah was built in Baghdad by the vizier of the Great Seljuk State, Nizam al-mulk (one of the most successful statesmen of the medieval Islamic world), scientific activities began and educational activities gained an official and institutional identity in the history of Islam. Nizamiyye madrasahs (named after Nizam al-mulk) were built in various cities, especially in Baghdad. Their architecture and curricula greatly influenced the madrasahs that were eventually established in various parts of the Islamic world. In the curriculum of the Nizamiyye madrasahs, there are courses such as the Qur'an, *hadith*, *fiqh*, *kalam*, Arabic language and literature, mathematics, and the science of Islamic inheritance. A similar education curriculum occurred in the madrasahs during the Ottoman Empire. Information regarding the education curriculum of the Ottoman Period can be obtained from the works by various scholars. These works related to the curriculum indicate that the information regarding the Qur'an, *kiraah*, calligraphy, doctrines, morals, lexicon, morphology, syntax, *tajweed*, *fiqh*, logic, customs, rhetoric, Islamic philosophy, *kalam*, geometry, arithmetic, astronomy, *hadith*, *tafsir*, and the science of Islamic inheritance were taught in Ottoman madrasahs.

In the madrasahs, besides religious sciences, linguistic sciences were of great significance. For example, Ibn al-Hâjib's *al-Kâfiya* is one of the most frequently taught works on syntax in Ottoman madrasahs. Although this work was created as a summary of the syntax books written earlier, various annotations and translations have been made in order to better understand this concise but dense work. Many translations, some in prose and some in verse, were made during the Ottoman Period, with more than one hundred annotations in Arabic, Persian, and Turkish.

In this study, the issue of writing scientific works as verse was first examined, and then it was revealed that the issue of translating verse was performed for similar purposes. The reasons why scientific works, especially works related to linguistics, such as morphology and syntax, were written in the form of verse are as follows:

1. It offers ease of learning because the Arabic grammar is shorter and more concise.
2. The unique features of the verse text make the repetition and memorization methods used in the madrasahs more functional.
3. The authors show that they are talented in the field of literature as well as in the scientific field.

Manzûm Kâfiye Mefhûmu and *İrşâd-ı Ezkiyâ* are translations made as verse to *al-Kâfiya* during the Ottoman Period. Based on an examination of these two translations of *al-Kâfiya*, both translators stated that they provided "short and concise" translations for easy "memorization." From this perspective, it is possible to conclude that the verse writings related to syntax and the verse translations were made for the same reasons.

In this study, a translation of Ibn al-Hâjib's *al-Kâfiya*, called *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*, by Şâkir was also presented. However, there is no such work by Şâkir in the collection of biographies. For this reason, we attempted to prove that this work actually belongs to Şâkir. For instance, when we compare the criteria, such as "pseudonym," "history," "profession," and "praise of Damat İbrahim Paşa," with both Şâkir's life and his *Dîvân*, it is possible to state that *Manzûm Kâfiye Mefhûmu* belongs to Şâkir.

As for *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*, it is a translation in which the Arabic is intense in terms of language. Şâkir also preserved the frame in the source text while translating the work. However, some sections were not included in the translation, with others including short explanations about some sections that are only mentioned by their names. Moreover, the majority of the examples in the source text were not included in the translation. This is because the translation is only a concept translation. For this reason, the original Arabic terms in the source text are given without translation in order to ensure that the language was predominantly Arabic.

Finally, in this study, an unknown work of Şâkir was examined and the idea was posited that there might be other works by him. It was also determined that translating a syntax work as a verse can make dense works shorter and more concise, fostering the ease of repetition and memorization. Furthermore, we found that the translations, which focus on the "concepts" of the source text, do not use methods such as explanation, detailing, and sampling. Overall, it is hoped that the translation *Manzûm Kâfiye Mefhûmu* will contribute to the work of researchers in the fields of syntax, literature, and translation.

GİRİŞ

İslam tarihinde, tedris faaliyetlerinin kurumsal ve resmî bir hüviyet kazanması Sultan Alparslan'ın (ö. 465/1072) ve oğlu Melik Şah'ın (ö. 485/1092) veziri olan Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Bağdat'ta ilk medreseyi inşa ettirmesiyle başlamıştır. Bağdat'ta kurulan bu medreseden sonra Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Âmul, Rey, Musul, Cizre gibi şehirlerde de medreseler kurulmuştur. Nizâmülmülk'ün adıyla anılan Nizâmiye Medreseleri'nde Kur'an-ı Kerîm, Kur'an-ı Kerîm ilimleri, hadis, Şâfiî fikhî ve usulü, Eşarî kelâmı, Arap dili ve edebiyatı, riyâziye ve ferâiz (Özaydın, 2007, s. 189) gibi dersler okutulmuş ve İslam dünyasında daha sonra tesis edilecek medreselere de hem müfredat hem teşkilat bakımından örnek olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese, Orhan Gazi (ö. 763/1362) tarafından 1336 senesinde İznik'te inşa ettirilen medresedir. Orhan Gazi bu medreseye Dâvûd-ı Kayserî'yi (ö. 751/1350) müderris olarak tayin etmiştir. Onun İznik Medresesi'nde okuttuğu dersler hakkında bilgi bulunmamakla birlikte hadis, fikhî gibi dinî ilimlerin yanı sıra felsefe, mantık gibi aklî ilimleri okuttuğu kendisinin telif veya şerh ettiği eserlerden hareketle söylenebilir (Bayrakdar, 1994, s. 33). Osmanlı medreselerinde hangi ders ve eserlerin okutulduğuna dair bilgilere İshak b. Hasan et-Tokadı'nın (ö. 1100/1689) *Nazmü'l-ulûm*'u, Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) *Tertîbü'l-ulûm*'u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) *Tertîbü'l-ulûm*'u, Nebî Efendizâde'nin *Kaside fi'l-kütübi'l-meşhûre fi'l-ulûm* isimli Türkçe manzumesi, Muhammed Behçet el-Eserî'nin *A'lâmü'l-Irak*'ı ve müellifi meçhul olup Fransız hükümetinin İstanbul'daki elçiliğinin talebi üzerine 1155/1741 yılında yazılan *Kevâkib-i Seb'a* aracılığıyla ulaşılmaktadır (İzgi, 2019, s. 69). Bu eserlerin yanı sıra medresede tedris ve talim işiyle vazifeli birtakım müelliflerin otobiyografik eserlerinde okudukları ve okuttukları dersler hakkında verdikleri bilgiler, bazı biyografi eserlerinde yer alan bilgiler ve temessük belgeleri medrese müfredatları hakkında malumat vermektedir. Müfredata dair zikredilen kaynaklardan edinilen bilgiye göre Osmanlı medreselerinde Kur'an-ı Kerîm, kıraat, hatt, akâid, ahlâk, lûgat, sarf, nahiv, tecvid, fikhî-usûl-i fikhî, mantık, âdâb, meânî, hikmet-i nazariyye/ilahî ve tabîî hikmet, kelâm, hendese, hisâb, hey'et, hadis-usûl-i hadis, tefsir-usûl-i tefsir, ferâ'iz gibi dersler okutulmaktadır (2019, s. 153-174).

Medreselerde dinî ilimler kadar önemsenen bir diğer alan dil ilimleridir. Çünkü dinî ilimlerin talim edilebilmesi için Arapça bilgisi gereklidir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'da şer'î hükümlerin kaynağının Arapça olması sebebiyle Arap dili ile ilgili ilimleri bilmenin mutlaka gerekli olduğunu, bu dil ilimlerinden en önemlisinin de nahiv olduğunu, çünkü anlamdaki asıl maksatların onunla açıklandığını, eğer o olmazsa anlatımın aslının bilinemeyeceğini vurgulamaktadır (Kâtip Çelebi, 2011, s. 51). Burada Arap dilinin öğrenilmesinin gerekliliği vurgulanırken özellikle nahiv ilminin önemine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmada meşhur nahiv alimlerinden İbnü'l-Hâcib ve onun Osmanlı medreselerinde sıklıkla okutulan kitabı *el-Kâfiye* kısaca tanıtılacak, dil ilmiyle ilgili bir eserin manzum olarak telif ve tercüme edilmesinin sebepleri üzerinde durulacak, *el-Kâfiye*'nin Şâkir tarafından 18. yüzyılda yapılmış Türkçe manzum bir tercümesi tanıtılacak ve çeviri yazı alfabesiyle sunulacaktır.

1. İbnü'l-Hâcib ve Eserleri

İbnü'l-Hâcib'in esas ismi Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'tur. Babası, Sultan Selâhaddin Eyyûbî'nin dayısının oğlu Emir İzzeddin Mevsek es-Salâhî'nin hâcibi yani kapıcısı olduğu için İbnü'l-Hâcib olarak anılmaktadır (Başcı, 2021, s. 38). 570/1175'te Mısır'ın Yukarı Saîd bölgesinde Kûs'a bağlı İsnâ kasabasında doğan İbnü'l-Hâcib'in ailesi aslen Tiflislidir (Kılıç, 2000, s. 55). Dil ve edebiyat, kıraat, hadis, fıkıh gibi ilimleri dönemin meşhur âlimlerinden tahsil etmiştir. Özellikle nahiv ve sarf alanında oldukça fazla eser veren İbnü'l-Hâcib 26 Şevval 646 / 11 Şubat 1249 tarihinde İskenderiye'de vefat etmiştir.

Nahiv alanındaki eserleri (Başcı, 2021, s. 45-57): *el-Kâfiye*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *el-Vâfiye*, *Şerhu'l-Vâfiye*, *el-Emâlî*, *el-İdah fî Şerhu'l-Mufasssal*, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye*, *İ'râbu ba'dı âyâtin mine'l-Kur'âni'l-Azîm*, *Şerhu Mukaddimeti'z-Zemahşerî fî'n-nahv*, *el-Muktefî li'l-mubtedî Şerhu'l-İdah li Ebî Ali el-Fârisî*.

Sarf alanındaki eserleri: *eş-Şâfiye*, *Şerhu's-Şâfiye*, *el-Kasidetü'l-muveşşaha bi'l-esmâi'l-muennes*, *Risâle fî'l-aşr*.

Fıkıh ve fıkıh usulü alanındaki eserleri: *Muntehe's-suâl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, *Muhtasaru'l-Muntehâ fî'l-usûl*, *Uyûnu'l-edille*, *Câmi'u'l-ummehât*.

Edebiyat, aruz ve şiir alanındaki eserleri: *Cemâlu'l-Arap fî ilmi'l-edeb*, *el-Maksadu'l-celîl fî ilmi'l-Halîl*.

Akaid ve kelam alanındaki eserleri: *Akîde* veya *Metnu Akîdeti İbnü'l-Hâcib*.

2. El-Kâfiye

Arap sarf ve nahvine dair kaleme alınmış üç temel eserin sonuncusu olan *el-Kâfiye* Osmanlı medreselerinin başta gelen nahiv kitaplarından biri olmuştur. Sîbeveyhî'nin (ö. 180/796) Arap gramerine dair yazdığı *el-Kitâb* isimli eserini kaynak alan Zemahşerî (ö. 538/1144), yazdığı *el-Mufasssal* isimli eserinde Arap gramerini daha sistemli ve özet bir hale getirmiş; İbnü'l-Hâcib ise öncelikle bu iki esere birer şerh yazmış (Tekin, 2018, s. 887), daha sonra telif edeceği *el-Kâfiye*'sinde ise *el-Mufasssal*'daki nahve dair konuları daha öz ve yalın bir muhtasar haline getirmiştir. *El-Kâfiye*, muhtasarın muhtasarı olması yönüyle yoğun anlatıma sahip bir eser olup Osmanlı medreselerinde nahve dair okutulan kitaplar içerisinde Birgivi'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil*'i ile *İzhârü'l-esrâr*'ından sonra üçüncü sırada yer almaktadır (Kılıç, 2001, s. 153).

El-Kâfiye, kelime ve kelâm gibi lafızların incelenmesiyle başlayıp “isim, fiil ve harf” olmak üzere üç bölüm halinde devam etmektedir. Her üç bölüm de kendi içinde kısımlara ayrılmaktadır. Bu kısımlarda yer alan konuların önce tarif yapılmış daha sonra ise örneği verilmiştir. Bunun dışında konunun önemli şart ve özellikleri anlatılarak diğer konulardan ayrılan tarafları belirtilmiştir (Karahana, 2011, s. 28; Yılmaz, 1997, s. 489).

2.1. El-Kâfiye'nin Şerhleri

Muhtasar nahiv kitaplarının birçoğuna şerhler yazıldığı görülmektedir. Bu şerh faaliyetinin sebepleri şunlar olabilir:

1. Telif edilen muhtasar eserin anlatımının kapalı ve anlaşılmasının güç oluşundan dolayı açıklamaya muhtaç olması,
2. Gramerde öncelikle öğrenilmesi gereken bilgileri ezberleyen, verilen kaideleri anlayan mübtediye daha fazla, daha detaylı malumatın dereceli olarak sunulması (Çelebi, 1989, s. 5).

Muhtasarın muhtasarı olarak nitelenen *el-Kâfiye*'nin yoğun bir anlatıma sahip oluşu, yer anlaşılmasının güçlüğü ve medresede belli bir seviyenin üzerindeki (İzgi, 2019, s. 153) talebeye daha fazla ve daha detaylı malumatın sunulmak istenmesi gibi amaçlarla birçok şerhi ve tercümesi yapılmıştır.

El-Kâfiye üzerine Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yüzden fazla şerh yazılmıştır (Kâtip Çelebi, 2011, s. 1098-1104). Bu şerhlerden meşhur olanları şunlardır: Radî el-Esterâbâdî'nin *Şerhü'l-Kâfiye*'si, Abdurrahman-ı Câmî'nin *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'si, Bedreddin İbn Cemâa'nın *et-Tuhfe 'ale'l-Kâfiye*'si, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin *Şerhü'l-Kâfiye*'si ve Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Kâfiye*'si (Kılıç, 2001, s. 153-154).

Türkçe şerhler arasında Sûdî-i Bosnevî'nin şerhinin yanı sıra Sürûrî'nin *Şerh-i Kâfiye*'si (Güleç, 2001, s. 231), Şemseddin Mehmed b. Kadı Kemâleddin el-Ezherî'nin *Fethü'l-Fettâh*'ı (Kâtip Çelebi, 2011, s. 1100; Yazar, 2011, s. 63) ve Mevlevî Şeyh İsmâil' (Kâtip Çelebi, 2011, s. 1100) tarafından yapılan bir şerh zikredilmektedir.

2.2. El-Kâfiye'nin Tercümelere

El-Kâfiye'ye yapılan Türkçe mensur tercümelere tespit edilenlerin bazıları Mahmûd Paşa imamının oğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 1565-66) *Tercüme-i Kâfiye*'si (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. 440-441), Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed Bursevî (ö. 1753)'nin *Tercüme-i Kâfiye*'si, Büyükçekmece nâibi Mehmed Tevfik'in *Kavâid-i Nahviyye-i Arabiyye*'si, İshak Harpûtî'nin *Suâl-i Kâfiye*'si ve Mehmet Salim Bilge'nin *el-Kâfiye*'sidir (Kılıç, 2001, s. 154).

El-Kâfiye'ye Vassaf Abdullah Akhisârî (ö. 1760) tarafından *İrşâd-ı Ezkiyâ*² isminde ve Şâkir (ö. 1744-45) tarafından da *Manzûm Kâfiye Mefhûmu* isminde manzum tercümelere yapılmıştır.

1 Keşfü'z-Zünûn'da yer alan bilgiye göre bu zât 1041 yılında vefat etmiştir. Tarihsel olarak incelendiğinde bu kişinin İsmail Rusûhî-yi Ankaravî olma ihtimali söz konusudur. Çünkü kendisinin vefat tarihi de 1041'dir. Ancak mevcut bilgiler ışığında kendisinin böyle bir şerh yazdığına dair bir malumat yoktur.

2 Vassaf Abdullah tarafından yazılan bu tercümenin yazma nüshası Burdur İl Halk Kütüphanesi, No: 490'da kayıtlı olup Kürşat Şamil Şahin tarafından yayımlanmıştır.

3. Bir Nahiv Eserinin “Manzûm” Telifi ve Tercümesi

İlmî eser telifi veya tercümesinde hâkim temayülün metni mensur olarak oluşturma şeklinde olduğu görülmektedir. Esere konu edilen ilim dalı ile ilgili bilgilerin ilim talebesine sunulabilmesi için herhangi bir sınırlayıcının -manzum metinlerde görülen ölçü, kafiye-redif, nazım biçimi, nazım birimi gibi unsurların- olmaması gerekmektedir. İlmî bir eser telif eden müelliften beklenen, dili imkânlar elverdiği ölçüde başarılı kullanıp en doğru anlatımı gerçekleştirmesidir. Ancak her ne kadar ilmî eserlerin telif veya tercümesi için ağırlıklı olarak mensur metinler tercih edilse de bazı ilmî eserlerin özellikle de nahiv ilmiyle ilgili eserlerin telif veya tercüme edilmesinde manzum metinlerin de tercih edildiği görülmektedir. Âlimlerin sarf ve nahiv eserlerini manzum olarak telif etmelerindeki amaçlar:

1. Arap gramerini detaylardan arındırarak daha anlaşılır, daha kısa ve öz/özet yani muhtasar bir biçimde sunmak;
2. Talebenin şiirin kendine has özelliklerinden³ dolayı kolay tekrar ve ezber yapabilmelerini sağlamak;
3. Kimi müelliflerin kendilerinin, gramer alanında olduğu kadar edebiyat alanında da başarılı olduklarını ilim camiasına gösterme arzusudur.

Nitekim medreselerde Arapça öğretiminde kullanılan “tekrar ve ezber” (Can, 2010, s. 309) metotları okunan metinler eğer manzumsa çok daha işlevsel bir hale gelmektedir.

Bu gerekçelerle telif edilen nahiv eserlerinden ilki Halil b. Ahmed’in kaside biçiminde yazdığı 293 beyitlik *el-Manzûmetü ’n-Nahviyye* isimli nahiv muhtasarıdır (Durmuş, 2006, s. 303; Sevinç, 2016, s. 594). Halil b. Ahmed’in kasidesinden sonra Ahmed b. Mansûr el-Yeşkûrî’nin 2911 beyitlik *el-Bâ’iyye’si*, Kartâcennî’nin *Kasîdetü ’l-mîmiyye fi ’n-nahv’i* gelmektedir. 13. yüzyıldan sonra bu tür manzumelerin sayısı artmış olup yaklaşık 200 tane manzum sarf ve nahiv eseri olduğu bilinmektedir (2016, s. 594).

Manzum nahiv telifiyle benzer gerekçeler gözetilerek Osmanlı medreselerinde okutulmak üzere manzum nahiv tercümelemleri de yazılmıştır. Şâkir, *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*’nda “Bunı ezberler ise bir masûm / Zübde-i nahv olur ana malûm” (Şâkir, s. 1^a) diyerek yaptığı tercümenin bir masum yani mübtedi tarafından ezberlendiği takdirde o kişinin nahiv ilminin özüne vakıf olacağını belirtmektedir. Şâkir’in yapmış olduğu tercüme eserine verdiği isimden de anlaşılacağı üzere bir “mefhum” yani kavram tercümesidir. Kaynak metnin mefhumlarını ezberleyen talebe nahvin özünü de öğrenmiş olacaktır. Vassaf Abdullah Efendi’nin *İrşâd-ı Ezkiyâ* ismini verdiği manzum nahiv eserinin sebep-i telif bölümünde “Kâfiye nâmın eyleyem ihyâ / Müstefâd ola gatında duâ / Terceme eyleyem o güftârı / Hall ola her muhal ü düşvârı” (Vassaf Abdullah, s. 2^b) diyerek *el-Kâfiye* isimli nahiv eserindeki anlaşılma zorluklarını çözebilmek niyetiyle tercüme

3 Yukarıda “sınırlayıcı” ifadesini kullandığımız ölçü, kafiye-redif, nazım biçimi, nazım birimi gibi unsurlar bu noktada talebenin ilmî de olsa bir eseri ezberlemesini kolaylaştırıcı bir görev üstlenmektedir.

giriştiğini; “Bast olunsaydı remz olan elkâb / Bir niçe cilde sığmaz idi kitâb” (s. 2^b) beytiyle eserde yer alan remizler genişçe açıklansaydı ciltlere sığmayacak hacme ulaşacağını; bu nedenle -dolaylı olarak- mensur tercüme yerine manzum ve muhtasar bir tercüme yaptığını da ima etmektedir. Eseri yazma sebebini “etfâle içinden bir merhametin kopması”na bağlayan Vassaf Abdullah Efendi nice kimselerin bu eseri anlamadığını, buna rağmen lafızları çocuklara dua gibi ezberlettiklerini fakat eserdeki inceliklerin ortaya çıkmadığını; daha önce yapılan tercümelerin başarılı olmadığını hatta İbnü'l-Hâcib'e iftira sayılacak derecede metnin aslından uzaklaşıldığını ve çocukların hem daha iyi anlamalarını hem de daha iyi ezberlemelerini sağlayacak bu eseri tercüme ettiğini belirtmektedir (s. 2^b). *İrşâd-ı Ezkiyâ*'nın “Bâis-i nazm-ı in dürr-i şeh-vâr” başlıklı sebeb-i telif bölümünden verilen alıntılar ile *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'ndan verilen alıntıdan anlaşıldığına göre nahiv eserinin telifi veya tercümesi fark etmeksizin manzum olarak oluşturulması benzer amaçlara hizmet etmektedir.

4. Gümrükçü Hüseyin Paşa-zâde Hüseyin Şâkir ve Eserleri

Şâkir'in ne zaman doğduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte biyografi kaynaklarından edinilen bilgilere göre İstanbul'da doğduğu bilinmektedir (Müstakimzade Süleyman, 2011, s. 589; Yaman, 2003, s. 188). Asıl adı Hüseyin olup babası Edirne kadısı Mustafa Efendi, dedesi Gümrükçü Hüseyin Paşa'dır. Bu nedenle Şâkir, Gümrükçü Hüseyin Paşa-zâde Hüseyin Şâkir olarak da tanınmaktadır. Medresede öğrenim görmüştür. Durmuş-zâde Ahmed Efendi'den talik hattı meşk etmiş, nadide bir mushaf yazmıştır ve *Sûr-nâme-i Vehbî'nin* yazılması işinde görev almıştır (Müstakimzade Süleyman, 2011, 589; Yaman, 2003, s. 188; Yıldız, 2001, s. 6). Arap dili ile ilgili ilimlere vakıftır (Erdem, 1994, s. 169). Sultan III. Ahmed'e, Damat İbrahim Paşa'ya ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'ye kasideler sunmuştur. Sunduğu kasidelerle Damat İbrahim Paşa'nın takdirini kazanarak himayesine girmiştir. 1132/1719-20 yılında haric medreselerinden birinde müderrisliğe başlamıştır. Süleymaniye Medresesi müderrisliğine kadar yükselmiş, daha sonra Süleymaniye Darülhadisî'nde muhaddislik görevinde bulunmuştur. 1145/1732-33 yılında Arpaemini-zâde Sâmî Bey'in yerine vakanüvis olmuştur. Bir süre Mahmud Paşa mahkemesi naipliği yapmıştır. Şaban 1155/Ekim 1742'de Halep mevleviyetine/kadılığına atanmıştır. Ramiz'in ifadesine göre Halep'te vali ile yaşadığı bir sorun nedeniyle zehirletilerek öldürülmüştür (1994, s. 169). Vefat tarihiyle ilgili farklı söylemler mevcut olsa da 1157/1745 tarihi ağırlıklı olarak kabul edilen tarihtir (Yıldız, 2001, s. 6).

Şâkir'in bilinen eserleri *Dîvân* ve *Târîh-i Sâmî* ve *Şâkir ve Subhî*'dir:

Dîvân: Şâkir'in *Dîvân*'ının tespit edilen yazma nüshalarının toplamda 6 adet olduğu ve Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi 764, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hamidiye 1096, Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5788, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Ty. 1238, Ty. 2792, Ty. 2795'te kayıtlı olduğu görülmektedir. *Dîvân* üzerine Seyhan Yıldız tarafından 2001 senesinde Gazi Üniversitesi'nde *XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Şâkir Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni* isimli bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî: Ortak bir çalışmanın ürünü olan bu tarih, Arpa Emini-zâde Sami Efendi yerine vakanüvis tayin edilen Şâkir'in Sami Efendi'nin kaldığı yerden olayları yazmaya devam etmesi ve kendisinden sonra yerine gelen Subhî Efendi'nin de onun kaldığı yerden devam etmesiyle tamamlanmış ve bu eser *Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî* adıyla yayımlanmıştır. Eserin Hüseyin Şâkir Bey'e ait bölümü üzerine 1981 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde Mustafa Turan tarafından *Hüseyin Şâkir Tarihçe (Kahire, Hidiviye Kt.b.no. 8862, varak, 31b-61a)* ve Mürşid Çifçi tarafından da *Hüseyin Şâkir Tarihçe (Kahire, Hidiviye kt., b.no: 8862, varak 61a-87b)* adıyla birer bitirme tezi hazırlanmıştır. Eserin tamamı Mesut Aydınlar tarafından 2007 yılında *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) 1730-1744* ismiyle yayımlanmıştır.

Şâkir'e ait olduğunu düşündüğümüz, çalışmanın da temelini teşkil eden *Manzûm Kâfiye Mefhûmu* isimli bir eser daha vardır. Bu eser ile ilgili incelemelerden önce eserin Şâkir'e aidiyeti meselesi incelenecektir.

4.1. *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun Şâkir'e Aidiyeti

Öncelikle belirtmek gerekir ki yapılan araştırmalar neticesinde eserin Şâkir'e ait olduğuna dair herhangi bir kaynakta bir bilgi yer almamaktadır. Ancak birçok delil, bu eserin Şâkir'e aidiyetini kanıtlar niteliktedir:

Mahlas: Eserin hatime bölümünde 361. beyitte Şâkir, mahlasını kullanır:

İderem dergeh-i Hakdan bunı **Şâkir** ümmîd
Ki kabûl eylemeden itmeyeler dûr u baîd (Şâkir, s. 21^b).

Tarih: Eserin tamamlanma tarihi 363. beyitte geçtiği üzere H. 1134'tür:

Ba'de elfin yüz otuz dört senesi oldı tamâm
Bu behîn nazm-ı le'âlî bisalâtin ve selâm (s. 21^b).

Şâkir'in ölüm tarihi ise 1157 olduğuna göre tarihsel olarak eserin müellifi olmasına mani olacak bir durum söz konusu değildir. Eserin medhiye bölümünde İbrahim Paşa'dan medrese hocalığı talebinde bulunduğunu ve bu talebin İbrahim Paşa tarafından karşılandığı belirtilmektedir:

Hâcelıkdan birine olmag-içün nâil ben
Dide-bân-ı nıgeh-i hasret olurken dilden

Sadr-ı âlî o veliyyü'n-niam-ı cûd-âver
Sıhr-ı pâkize-i sultân-ı merâhim-perver

Sadr-ı ser-cümle-sudûr Âsaf-ı âlî-himmet
Rahmet-i mahz-ı hüdü mahz-ı atâ vü rahmet

Yani **İbrâhim Pâşâ** o mekârim-kânı
Re'fetin itmek-ile derdlilerin dermânı

Bir harâretlü gönül koymadı âlemde tamâm
Eyledi âtîfet ü şefkati hep berd ü selâm

Ömrini devletini eyleye Allâh eفزûn
Eyledi ben kulnı istedigimle memnûn (s. 2^a).

Şâkir bu eserini yazmadan iki yıl önce İbrâhim Paşa'ya gazel ve kasideler sunarak onun takdirini kazanmış ve bir hariç medrese hocalığı ile taltif edilmiştir. Râmiz *Âdâb-ı Zurâfâ*'sında bu hadiseyi nakletmektedir: "...**bin yüz otuz iki senesi** hudûdunda ser-dâr-ı küremâ merhûm **Dâmâd İbrâhim Pâşâyâ** keşf-perde-i hayâl-i tab-ı pür-kemâl ile **rengin gazel ü kasâyid arz idüp** bâziçe-i iktidârın izhâr ve ol sadr-ı celilü'l-mikdârın kârin-i nazra-i inâyeti oldukda neyl-i âmâline himmet buyurup ez-kadim miyân-beste-i peymânçe-i rikkiyyeti olarak eb ü ecdâdının nâil olduğu lutfâ bunlar dahi vâsıl olup **sene-i mezbûrede medrese-i hâricle** nevâle-mend-i ihsân olmagla kâm-kâr olmuşlar idi..." (Erdem, 1994, s. 169). Bu taltiften iki yıl sonra 1134 yılında bu eseri yazarak İbrahim Paşa'ya sunması aynı zamanda bir teşekkür anlamı da taşımaktadır:

Eyledüm **Kâfiye Mefhûmını** nazm-ı dürre
Ola tâ tuhfe-i mûrâne Süleymân gühere

O saâdetlü necâbetlü e'âzz ü ekrem
Merdüm-ı bâsıra-i hazret-i sadr-ı âzam

Big efendimiz için belki ola fâ'idesi
Görinür vakt-i nazar fâ'ide-i zâ'idesi

Arz-ı şükrâne-i lutfâ bunı buldum ancak
Dergeh-i cûdına ithâfa sezâ vü evfak (Şâkir, s. 2^a-2^b).

Meslek: Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Şâkir müderristir. Bir müderrisin Osmanlı medreselerinde sıkça okutulan *el-Kâfiye*'yi daha iyi anlaşılması ve ezberlenmesi için manzum olarak tercüme etmesi olası bir ihtimaldir. Bunun yanı sıra Râmiz'in *Âdâb-ı Zurâfâ*'sında yer alan "...ulûm-ı Arabbiyyede miyâne-gû ve nazm u nesrde şâir-i mâhir-i dil-cûdur ki..." (Erdem, 1994, s. 169) ifadesi Şâkir'in Arap dili ile ilgili ilimler ile şiir ve düzyazı sahasında başarılı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bilgi notu ile Şâkir'in nahiv ilmi ile ilgili bir eserini tercümesini yapmış olduğu düşüncesi desteklenmektedir.

Damat İbrahim Paşa Övgüsü: Şâkir'in *Dîvân*'ındaki bazı ifadelerle *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'ndaki bazı ifadelerin benzeşmesi de eserin Şâkir'e aidiyetini güçlendirmektedir. Devrin sadrazamı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (ö. 1143/1730) övgüsü için Şâkir tarafından yazılmış kasidelerden birinde İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'in (ö. 1149/1736) kızı olan Fatıma Sultan ile evli olmasından kaynaklı akrabalık bağına atfen "sıhr-ı sultân" (Yıldız, 2001, s. 21) terkiğini kullanması ile *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun medhiye bölümünde İbrahim Paşa için "sıhr-ı pâkize-i sultân" (Şâkir, s. 2^a) terkiğini kullanması her iki metnin müellifinin de Şâkir olabileceğini düşündürmektedir.

Bir başka benzerlik de benzetme sanatı üzerinden ortaya çıkmaktadır. *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun 18. beytinde Şâkir kendisini karıncaya, Damat İbrahim Paşa'yı Süleyman peygambere ve kendisi için yazdığı eserini de karıncanın hediyesine benzetmektedir:

Eyledüm Kâfiye Mefhûmını nazm-ı dürrre
Ola tâ **tuhfe-i mûrâne Süleymân** gühere (Şâkir, s. 2^a).

Şâkir, *Dîvân*'ında İbrahim Paşa'nın padişah III. Ahmed'e sunduğu bir hediye için kaside yazmıştır. O kasidenin son beytinde İbrahim Paşa'yı karıncaya, III. Ahmed'i de Süleyman peygambere benzeten Şâkir benzeyen şahıslar farklı olsa da aynı mantık çerçevesinde beytini kurmaktadır:

Vezir a'zâm-ı İbrâhim Pâşâ eyledi ihdâ
Hedâyâsı hemîşe böyledir **mûrun Süleymâna** (Yıldız, 2001, s. 32).

Yine *Dîvân*'da yer alan bir beyitte de İbrahim Paşa'nın Süleyman peygambere benzetildiği görülmektedir:

Vezir-i hân-ı Ahmed yani İbrâhim Pâşâ kim
Sezâ her bir ser-engüştüne bir mihr-i **Süleymânı** (2001, s. 35).

Damat İbrahim Paşa'nın her iki metinde de ortak ifadelerle nitelenmesi ve övülmesinden oluşan kanaat ile mahlas, tarih ve meslek gibi karineler neticesinde *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun Şâkir'e ait olduğunu söyleyebiliriz.

4.2. İnceleme

Nüsha: *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun (İÜ) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nr. 3350'de ve (N) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kitaplığı Nr. 4953'te kayıtlı iki nüshası tespit edilmiştir.

İÜ Nüshası: Müstakil bir nüsha olan İÜ nüshası 20 varaktan oluşmakta olup her sayfada 11 satır yer almaktadır. Metnin etrafına cetvel çekilmiş ve metinde yer alan başlıklar kırmızı, metnin kendisi siyah mürekkeple nesih yazı kullanılarak yazılmıştır. Eserin sonundaki temmet kaydında eserin tamamlanma tarihi olarak 1134 tarihi verilmiştir. Bu kayıt haricinde herhangi bir istinsah kaydı (istinsah tarihi ve müstensih bilgisi) yer almamaktadır.

N Nüshası: Bir mecmuanın son kısmı olan 126^b-136^b sayfaları arasında yer alan eserin her sayfasında yaklaşık 18-19 satır yer almaktadır. Metnin etrafına kırmızı renkli cetvel çekilmiş, başlıklar kırmızı, metnin kendisi siyah mürekkeple talik yazı kullanılarak yazılmıştır. Eserde herhangi bir istinsah kaydı yer almamaktadır.

Manzûm Kâfiye Mefhûmu'nun bu iki nüshası çok az birkaç farklılık haricinde birbirinin aynısıdır. Muhtemelen N nüshası İÜ nüshasından istinsah edilmiştir. Çünkü İÜ nüshasında olmayan “Der-tarîfû'l- kelime” başlığı N nüshasında yer almaktadır. N nüshasını istinsah eden müstensih İÜ nüshasındaki eksikliği fark ederek kendi nüshasına başlığı eklemiş olmalıdır.

Biçim ve İçerik: *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*, mesnevi nazım biçimiyle ve remel bahrinin Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün kalıbıyla yazılmıştır. Toplamda 363 beyitten oluşan *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nda tercümeden önceki 22 beyitlik kısım hamdele, salvele ve sebab-i telif bölümlerini içermektedir. Bu kısımda 1-2. beyitlerde hamdele, 3-4. beyitlerde salvele yer almaktadır. 5-6. beyitlerde ulemânın anılması ile sarf ve nahiv ilimlerine göndermede bulunup nahiv ilminin önemi vurgulanmaktadır. 7. beyitten itibaren tercüme-i hâl ile hem medhiye hem de sebab-i telif bölümlerini kapsayacak kısım başlamaktadır. Şâkir, 1108 tarihinden bu yana divanda kâtiplik ettiğini, kimsesiz (hamisiz) kaldığını, Damat İbrahim Paşa'dan hocalık için bir medrese talebinde bulunduğunu, onun da bu talebi yerine getirdiğini ve bu işe karşılık teşekkür mahiyetinde *Kâfiye Mefhûmu*'nu nazım haline getirdiğini ve bu eserin ona çok faydası olacağını ifade etmekte ve 22. beyitte yer alan Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlıkta kalıcı olmasına yönelik duası ile sözlerini bitirmektedir.

Bu kısımdan sonra yani 23. beyitten 359. beyte kadar olan kısımda 337 beyitten oluşan *el-Kâfiye*'nin manzum muhtasar Türkçe tercümesi yer almaktadır. Şâkir, tercümesini *el-Kâfiye*'nin şemasına uygun bir şekilde öncelikle kelimenin tarifini vererek (Der-tarîfû'l- kelime) sonrasında ise üç temel bâb ve onların alt başlıkları şeklinde oluşturmuştur:

Bâbü'l-ism: Der-beyân-ı ismü'l-cins, Der-beyânü'l-alem, Der-beyânü'l-marife, Der-beyânü'n-nekre, Der-beyânü'l-mureb, Der-beyânü'l-irâb, Der-beyânü'l-merfûât, Der-beyânü'l-mensûbât, Der-beyânü'l-mecrûrât, Der-beyânü't-tevâbi, Der-beyânü'l-mebnî, Der-beyânü'l-müsennâ, Der-beyânü'l-mecmû, Der-beyânü'l-mü'ennes ve'l-müzekker, Der-beyân-ı ismü't-tasgîr, Der-beyân-ı ismü'l-mensûb, Der-beyân-ı esmâ'ü'l-aded, Der-beyânü'l-esmâ'î'l-muttasıla bi'l-efâl, Ve's-sâni ismü'l-fâil, Ve's-sâlis ismü'l-mefûl, Ve'r-râbiü's-sıfatı'l-müşebbehe, Ve'l-hâmis ismü't-tafdil.

Bâbü'l-fi'l: Der-beyân-ı fi'lü'l-mâzî, Der-beyân-ı fi'lü'l-muzârî, Der beyânü'l-emr, Der beyân-ı fi'lü'l-müteaddî ve gayr, Der-beyânü'l-mebniyyi'l-mefûl, Der-beyân-ı efâlü'l-kulûb, Der-beyân-ı efâlü'n-nâkisa, Der-beyân-ı efâlü'l-mukârebe, Der-beyân-ı efâlü'l-medh ve'z-zemm, Der-beyân-ı fi'lü't-taaccüb.

Bâbü'l-harf: Der-beyân-ı hurûfî'l-cerr, Der-beyânü'l-hurûfî'l-müşebbehe bi'l-fi'l, Der-beyân-ı hurûfî'l-atf, Der-beyân-ı hurûfî'n-nâfiye, Der-beyân-ı hurûfî't-tenbîh, Der-beyân-ı

hurûfu'n-nidâ, Der-beyân-ı hurûfî't-tasdik, Der-beyân-ı hurûfî'l-istisnâ, Der-beyân-ı hurûfî'l-hitâb, Der-beyân-ı hurûfî's-sıla, Der-beyân-ı harfu't-tefsîr, Der-beyân-ı harfu'l-masdar, Der-beyân-ı hurûfî't-tahzîz, Der-beyân-ı harfu't-takrîb, Der-beyân-ı hurûfî'l-istikbâl, Der-beyân-ı harfu'l-istifhâm, Der-beyân-ı harfu'ş-şart, Der-beyân-ı harfu't-talîl, Der-beyân-ı harfu'r-red, Der-beyân-ı lâmât, Der-beyân-ı tâ'ü't-te'nîsi's-sâkine, Der-beyân-ı nûnü't-te'kîd, Der-beyân-ı hâ'i's-sekt, Der-beyânü't-tenvîn.

360-363. beyitler de yine Şâkir'e ait olup hâtîme yani eserin bitiş bölümüdür. Bu kısımda temmet kaydı ve tarihi ile Şâkir'in kendisi için dua talebi yer almaktadır.

Tercüme Dili ve Usûlü: Şâkir eserinin ilk 22 beyitlik giriş kısmında, şiir kabiliyetini göstermek istercesine söz sanatları ile Arapça-Farsça kelime ve terkiplere sıklıkla yer vermiş ve tercümenin asıl metnine nispetle daha ağır bir dil kullanımını tercih etmiştir. Tercümenin giriş kısmından alıntıladığımız Damat İbrahim Paşa övgüsünün yer aldığı aşağıdaki 12. beyit, tamamen Arapça ve Farsça kelimelerden kurulu terkiplerden oluşmaktadır. Süleyman peygamberin veziri olması hasebiyle Âsaf b. Berahyâ da telmih yoluyla İbrahim Paşa'yla ilişkilendirilmiştir:

Sadr-ı ser-cümle-sudûr Âsaf-ı âlî-himmet
Rahmet-i mahz-ı hüdâ mahz-ı atâ vü rahmet (Şâkir, s. 2^a).

14. beyitte ise Enbiya Suresi 69. ayetten kısmi iktibas yapılarak Hz. İbrahim'in ateşe atılması neticesinde Allah'ın ateşe serin ve esenlik (berd ü selâm) olmasını emretmesi, ateşin Hz. İbrahim'e serin ve esenlik olup onu yakmaması hadisesine telmih yapılmış ve Damat İbrahim Paşa'nın da âlemin tamamında gönüllü yanık hiçbir kimse bırakmadığını ve şefkatiyle bütün herkesin gönlünü serin ve ferah eylediğini belirterek iki durum arasında bağ kurulmuştur:

Bir harâretlü gönül koymadı âlemde tamâm
Eyledi âtîfet ü şefkati hep *berd ü selâm* (s. 2^a).

Manzûm Kâfiye Mefhûmu'nda Arapça kelimeler oldukça yoğun olarak yer almaktadır. Arapça kelime yoğunluğunu sırasıyla Türkçe ardından da Farsça takip etmektedir. Farsçanın tercüme içerisinde kullanım oranı oldukça azdır. Tercümenin başından (23-52. beyitler), ortasından (171-210. beyitler) ve sonundan (330-359. beyitler) toplamda 100 beyitlik bir kesit alınarak yapılan inceleme neticesinde şunlar tespit edilmiştir: Tercümenin 23-52. beyitleri içerisinde toplamda 390 kelime yer almakta olup bu kelimelerin 225'i (%58) Arapça, 137'si (%35) Türkçe ve 28'i (%7) Farsça; 171-210. beyitleri içerisinde toplamda 520 kelime yer almakta olup bu kelimelerin 314'ü (%60) Arapça, 169'u (%32,5) Türkçe, 37'si (%7,5) Farsça ve 330-359. beyitleri içerisinde ise toplamda 403 kelime yer almakta olup bu kelimelerin 242'si (%60) Arapça, 113'ü (%28) Türkçe ve 48'i (%12) Farsça'dır. Kaynak metindeki ifadelerin terim özelliği taşıması ve tercümenin de bir "mefhûm" tercümesi olması sebebiyle Arapça ibareler çoğu zaman açıklanmaksızın birebir sunulmuştur. Bu nedenle de Arapça, tercümedeki hâkim dil olmuştur. Yardımcı fiil, bağlaç, bazı sıfat ve zamirlerin kullanımında

Türkçe tercih edilirken edat ve bağlaçların birçoğunda ise Farsça kullanıldığı tespit edilmiştir. Tercümede geçen terkipler, kaynak metin terkipleri Arapça olmasına rağmen Farsçadır.

Kaynak metin olan *el-Kâfiye* nesir formunda oluşturulmuşken hedef metin olan *Manzûm Kâfiye Mefhûmu* nazım formunda oluşturulmuştur. Arap dili ile ilgili manzum eserlerin telifinde kaside, urcuze ve müzdevice nazım biçimi kullanılır (Yediyıldız, 2020, s. 98). *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nda da mesnevi ya da Arap edebiyatında kullanıldığı haliyle müzdevice formu tercih edilmiştir. Şâkir'in tercümesinde kaside yerine mesneviyi tercih etmesi "redif - kafiye" sınırlılıklarını aşabilmesini sağlamış; böylece kendi açısından yazım kolaylığı okur açısından da okuma ve ezberleme kolaylığı oluşturmuştur. *Manzûm Kâfiye Mefhûmu, el-Kâfiye* isimli eserin kavram odaklı muhtasar bir tercümesidir. Kaynak metindeki ana çerçeve her ne kadar korunmuşsa da bazı bölümlerin tercümede hiç yer almadığı görülmekte bazı bölümlerin tercümesinde ise sadece kısa bir açıklama yapılmakta ve bazı bölümlerin de sadece isimleri zikredilmektedir. Kaynak metinde yer alan örneklerin büyük çoğunluğu hedef metinde yer almamaktadır. Şâkir'in tercümesini bu şekilde oluşturmasının sebebi adından da anlaşılacağı üzere *el-Kâfiye*'nin "mefhum"larını yani kavramlarını hedef kitleye aktarmaktır. Bu tercüme yöntemini kullanan mütercimler kaynak metinde geçen terimlerin Türkçe özet anlatımı ve tanımlarını verir, kaynak metinde yer alan örnekleri vermez, herhangi bir açıklama, detaylandırma yapmazlar (Kaçar, 2015, s. 50, 62). Hem tercümenin mesnevi oluşu hem de bahsi geçen tercüme tasarrufları metnin yoğunluğunu azaltmış ve daha akıcı, kolay okunur ve ezberlenir bir metin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

5. Metin

Manzüm Kāfiye Mefhūmu [Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

1. [1^b] Hāmd-ı bī-ḥad o ḥüdāvend-i kerīmü’ş-şāna
Ki ‘aṭā itmek-ile cevher-i ‘aql insāna
2. Kıldı dānā-yı meḳādir-i umūr-ı ‘ālem
Kābiliyyetli olur ‘aqlıla zīrā ādem
3. Ba‘dehū şad şalavāt-ile selām-ı vāfir
Rūḥ-ı pākīze-i ḥayrū’r-rusule mühdādır
4. Ki şerī‘atle ‘ibādı odur iḥyā-perdāz
İhtidā-sāz-ı reh-i ḥaḳḳ meserret-dem-sāz
5. Ba‘dehū rūḥına raḥmet ‘ulemāniñ k’anlar
Oldılar nīk ü bedi ādeme i‘lām-āver
6. Şarf iden naḥv-ı ‘ulūma nazar-ı im‘ānın
Evc-i a‘lāda kılar ‘izz ile nām u şānın
7. Bu muḳarrer idiği çünki bilindi ḥaḳḳā
Maḳşadıñ neydüğini ba‘d ez-in eyle imlā
8. Bu kemīn bende-i şıdḳ-āver-i iḥlās-güdāz
Mūr-veş bende-i fermān-ı Süleymān dem-sāz
9. [2^a] Yüz sekizden beri kātib bulunup dīvānda
Kimsesiz olmağ-ıla ḳalmış idim pes-mānde
10. H‘āceliḳdan birine olmağ-ıçün nā’il ben
Dīde-bān-ı nigeḥ-i ḥasret olurken dilden
11. Şadr-ı ‘ālī o velīyyü’n-ni‘am-ı cūd-āver
Şıhr-ı pākīze-i sultān-ı merāḥim-perver
12. Şadr-ı ser-cümle-şudūr Āşaf-ı ‘ālī-himmet
Raḥmet-i maḥz-ı ḥüdā maḥz-ı ‘aṭā vü raḥmet
13. Ya’nī İbrāhīm Pāşā o mekārım-kānı
Re’fetin itmek-ile derdlileriñ dermānı
14. Bir ḥarāretlü gönül ḳoymadı ‘ālemde tamām
Eyledi ‘āṭıfet ü şefḳati hep berd ü selām
15. ‘Ömrini devletini eyleye Allāh efvün
Eyledi ben ḳulımı istedigimle memnün

- 16 Çünki gördüm bu behîn luṭfi der-i cüdından
Ne teşekkürle⁴ 'ubūdiyyet idem hayretten
- 17 Ğarḳ-ı deryā-yı tefekkür iken āvāre gönül
'Avn-ı Haḳ oldu baña hādī-i şeh-rāh-ı sübül
- 18 Eyledüm Kâfiye Mefhûmını nazm-ı dürrre⁵
Ola tā tuḥfe-i mūrāne Süleymān gühere⁶
- 19 O sa'ādetlü necābetlü e'āzz ü ekrem
Merdüm-ı bāşıra-i ḫazret-i şadr-ı ā'zam
- 20 [2^b] Big efendimiz için belki ola fā'idesi
Görinür vaḳt-i nazār fā'ide-i zā'idesi
- 21 'Arz-ı şükrāne-i luṭfa bunı buldum ancak
Dergeh-i cüdına itḫāfa sezā vü evfaḳ
- 22 Maḳşadım kulluḡımı eylemek oldu inhā
İde şadrında efendim seni Allāh ibḳā

Der-ta'rifü'l- kelime⁷

- 23 Kelime lafzını ma'nen bilicek cümle nuḫāt
İttifāḳ eylediler müfrede vaz'ın bi'zzāt
- 24 Kendi nefsinde delālet yā ider ma'nāya
Eger itmez ise ma'nāda olur bī-pāye
- 25 Ol daḫi ḳad gibi ḫarf oldu meger āḫirine
İnzımāmıyla geḳüp ḫükm ide ma'nā yerine
- 26 Daḫi ma'nāya delālet ideniñ aḫvāli
Üḳ zamānıñ birisi olsa ḳarīn-i ḫāli
- 27 Ya'nī māzī daḫi ḫāl ile ma'ā-istikbāl
Ḍarabe mişli fi'l derler aña ehl-i maḳāl
- 28 Vāḳı'ā ḫiḳ birine olmasa bir dürlü ḳarīn⁸
İsm ıtlāḳ olunur ya'nī recül mişli hemīn
- 29 [3^a] Bir isim fi'le yā iki isim birbirine
Müsned ister ki kelām ola vara söz yerine

4 N şükürle.

5 Nazm-ı dürrre ifadesi N nüshasında eksiktir.

6 Gühere ifadesi N nüshasında eksiktir.

7 İÜ nüshasında bu başlık yer almamaktadır.

8 N yakīn.

Bübü'l-ism

- 30 İsm odur muḥber ü hem muḥberün-‘anh ü müfred
Kendiden eyleyemez cerr ile tenvini red
- 31 Müsta‘iddir kim olur ma‘rife hem daḥi muzāf
Bu sebeblerle virildi aña on beş eşnāf
- 32 İsm-i cins ü ‘alem ü ma‘rife vü nekre ile
Daḥi mu‘reble tevābi‘ ile mebnīde bile
- 33 Hem müşennā ile mecmū‘ vü müzekkerle daḥi
Hem mü’enneş ile mensüb ü muşagğarla daḥi
- 34 Daḥi esmā’-i ‘aded hem daḥi şol esmādir
Muttaşıl olmağa ef‘āle olurlar kâdir

Der-beyān-ı ismü'l-cins

- 35 İsm-i cinsiñ ikidir hey’et-i lafzı gūyā
İsm-i ‘ayn oldı biri dīgeri ism-i ma‘nā
- 36 ‘Ayn odur maḥż-ı recül hem daḥi rākib denilür⁹
İsm-i ma‘nā ise mefhūm u ‘alemlle bilinür

Der-beyānü'l-‘alem

- 37 [3^b] ‘Alem oldur ki ide zāta delālet ekşer
İsm-i cinsden ola menķül misāl-i ca‘fer
- 38 Fi‘lden naḳli olur nādir anñ hemçü yezīd¹⁰
Mürteçil derler aña olmağ-ıla vaz‘-ı cedīd

Der-beyānü'l-ma‘rife

- 39 Ma‘rife oldı delīl ‘aynına her eşyānñ
Münkasımdır beşe ta‘rifi için esmānñ
- 40 ‘Alem ü muzmer ile hem iki şeydir mübhem
İsm-i mevşül ile esmā’ işāretdir hem
- 41 Biri lām-ile¹¹ mu‘arref biri muṭlaḳ olmak
Bunlarıñ vāhidine ya‘nī izāfet bulmak

9 N dinür.

10 N fi‘lden naḳli anñ nādir olur hemçü yezīd.

11 N lām ile.

Der-beyânü'n-nekre

- 42 Nekrede şahşı 'ıyân itmege yok kudret ü tâb
Lîk bir bir ider efrâdı bütün istî'âb

Der-beyânü'l-mu'reb

- 43 Mu'reb oldu iki kısım üzre şehîr ü ma'rûf
Birisi munşarîf ü birisi ğayr-ı maşrûf
- 44 Ğayr-ı maşrûfa duğûl eyleyemez cerr tenvîn
Ĥâlet-i cerrî olur fetĥle meftûĥ hemîn
- 45 [4^a] Mâni'-i şarf olan esbâb toĥuzdur aña
Elif ü nündur birisi sâ'irini pek¹² diñle
- 46 'Alemiyyet daĥi te'nîşle 'adl u 'ucme
Vezn-i fi'liyle vaşf-ı cem'le terkîb heme
- 47 Men' ider şarfı biri itse tekerrür yâĥûd
Olsa bir yerde bunuñ ya'nî ikisi mevcûd
- 48 Meger üç ĥarfli bir ismiñ ola sâkin vasatı
Anda mezĥeb ikidir olmamaĥ ister muĥaṭı
- 49 'Adem-i şarfa ĥuşûl-i sebebini temyîz
Ĥiffeti ecli içün şarfı görülmüş tecvîz
- 50 Ma'rife olsa 'alem munşarîf olmaz küllî
Munşarîfdir ne ĥadar nekre olursa dükeli
- 51 Hem olur lâm u izâfet sebeb-i şarf-ı kelâm
Bu maĥalde budur âyîn-i taleb-kâr-ı merâm
- 52 Munşarîf ya'nî aña dâĥil olur cerr tenvîn
Bi'l-fi'l ref'le naşb almada 'illetden emîn

Der-beyânü'l-i'râb

- 53 Daĥi i'râba 'alâmet olur işbu ta'rîf
Kelime âĥirini eyleye 'âmil taĥlîf
- 54 O taĥallûf ĥareketle yâ ĥurûf-ile olur
Ĥareket ya'nî ref' naşbla cerr ide zuĥûr
- 55 [4^b] Dört maĥal oldu ĥurûf-ı ĥareket ta'yinen
Birisi teşniyedir hem ikisi cem' vekilen

- 56 Oldı dördünci maḥalli daḥi bir başka kısım
Ġayr-ı yā-yı mütekellimle muzāf altı isim
- 57 Ya'nī fūhū ḥamūhā vü henūhū eḥūhū
Biri zū mālin olup hem birisi oldı ebūhū
- 58 Lafza i'rāb zuhūr itmese taḫdīri 'ıyān
Ḳāzī taḫrīk olunur ya'nī 'aşā ile hemān

Der-beyānü'l-merfū'āt

- 59 İki kısım üzre mu'ayyen bilinür merfū'āt
Aşl u zātıyla biri dīgeri mülḥaḳ bi'z-zāt
- 60 Aşla fā'il dinilür ikidir anıñ revīşi
Gāh zāhirde yürür gāhıce muzmerdir işi
- 61 Mülḥaḳātı daḥi beşdir hem o aşlñ birisi
Mübtedā ile ḥaber ya'nī sözüñ pīş ü pesi
- 62 Mübtedā ḥaḳḳı bütün ma'rifedir nekresi az
Bunuñ 'aḳsiyle ḥaber gāhıce az gāhī dırāz
- 63 Ger ḥaber virse ḥaber eyler iki vechi beyān
Mübtedāya gehī müfred gehī cümleyle 'ıyān
- 64 Cümleñiñ de biri fi'liyye biri ismiyye
Daḥi zarfiyye biri hem birisi şartıyye
- 65 [5^a] Cümle olduğda ḥaber anda hemīşe lāzım
Mübtedāya ulaşur 'ā'id ola her dā'im
- 66 Mübtedāya gehī taḫdīm-i ḥaber cā'iz olur
Geh delāletde biri ḳā'idedir hazf olunur
- 67 Şāniyen mülḥaḳ olan kāneniñ ismiyle biri
Nefy-i cins eyleyici lāniñ olupdur ḥaberi
- 68 İnneniñ hem ḥaberi hem biri ismi meşelā
Leyse ma'nāsına teşbīh olunan mā ile lā
- 69 Cümleñiñ de yeri vardır kim olur müsta'mel
Müfred i'rābını kisve idinür altı maḥal
- 70 Hālde hem daḥi inne ḥaberinde her dem
Mübtedāniñ ḥaberiyle ḥaber-i kānede hem
- 71 Hem daḥi şānī-i mef'ül-i ḳulüb-ı ef'āl
Hem şıfat nekre ola kisveleri ol minvāl

Der-beyânü'l-menşübât

- 72 Münkasım oldu iki darba daği menşübât
Aşla mülhâk birisi biri aşıldır bi'z-zât
73. Aşl olan olmada mef'ül o daği hem beşdir
Eşer-i mu'teber-i fâ'il-i ğayret-keşdir
74. Biri muṭlaḳ deyü ıtlâḳ olunur maşdardır
Cümle beyninde bu şöhretle müdâm eşherdir
75. [5^b] Biri mef'ülün leh ü hem biri mef'ülün fih
Biri mef'ülün me'ah hem biri mef'ülün bih
- 76 Daği mef'ülün bihiñ 'âmili muzmer bulunur
Naşbı hem vâcib olur hem daği tecvîz olunur
- 77 Hem münâdâ-yı muzâf ü hem aña beñzer şey'
'Âmiliñ ḥazfi ile naşb olunur pey-der-pey
- 78 Mülhâḳun bih yedidir evveli hâl oldu hemân
Hey'et-i fâ'il ü mef'ûli ider şerḥ ü beyân
- 79 Nekredir ḥaḳḳı velî ma'rife zi'l-hâl hâli
Hâlden soñra meger nekre ola aḥvâli
- 80 Biri temyîzdir anı añlasa şâhib-idrâk
Cümleden ḳaldırır ibhâmı ider maḳşadı pâḳ
- 81 Biri illâ ile çün oldu anıñ müsteşnâ
Ḥaberi oldu biri mâ ile lâniñ¹³ hâlâ
- 82 Nefy-i cins eyleyici lâniñ olup ismi biri
İnne ismi birisi dîgeri kâne ḥaberi

Der-beyânü'l-mecrûrât

- 83 Münkasım oldu iki kısma diyü mecrûrât
İttifâḳ üzre ḥaber virdi 'umûmiyle nuḥât
- 84 Birisi oldu izâfet ile mecrûr-ı şarḥ
Âḥeriñ cerrine cer ḥarfı sebep oldu şaḥîḥ
- 85 [6^a] Lîk izâfetle olan oldu iki nev'a ḳarîn
Ma'neviyye birisi dîgeri lafziyye hemîn
- 86 Ma'neviyye ola ma'nâ-yı min ü lâm ekşer
Ya'nî beyninde muzâf-ile ileyhiñ muzmer

13 N illâniñ.

- 87 Min ü lāmdan daḥi maḳşad bu aralıḳda hemān
Kim muzāfına ileyh ‘aḳs ide ‘illet yā beyān
- 88 Hāş u ta‘rīfi ‘ıyān eyler ileyhinde muzāf
Hem mücerred olunur anda elif lām itlāf
- 89 Gāhıce ḥazfı muzāfıñ degül ancaḳ vāhı
Ḳāymaḳāmı bulunur zıre ileyhi gāhı
- 90 Daḥi lafziyye odur olmamaḳ ister gāfil
Ki muzāf olmalu mef‘ūline ism-i fā‘il
- 91 Hem şıfat ya‘nı müşebbeh ḥasenü‘l-veche meger
O daḥi fā‘iline meyl-i izāfet eyler
- 92 İşbu lafziyye izāfetde ğaraż ḥıffetdir
Ya‘nı taḥfıfi daḥi māni‘-i her-şıḳletdir
- 93 Cem‘le teşniyeden nūn ve ismden tenvīn
Düşer elbette muzāf-ile ileyhinde hemīn

Der-beyānü‘t-tevābi‘

- 94 Hem tevābi‘ şol isimdir olur elbet bī-ġil
İsm-i şānısi anıñ kisvede mesbük-meşel
- 95 [6^b] Ya‘nı te‘kīd ü şıfat hem bedel ü ‘atf-ı beyān
Daḥi ma‘tūf-ı ḥurūf oldı beşincisi ‘ıyān
- 96 Oldı te‘kīd iki vech üzre mu‘ayyen meşelā
Biri lafzı birisi ma‘nevı olmak gūyā
- 97 Bir isim zıkr ola tekrārına lafzı dinilür
Zıkrı ger ma‘nen ise ma‘nevı andan bilinür
- 98 Bedel oldur ola beyninde ‘alāḳa mebzül
Mübdelün minhi ile ba‘zen ü ‘aynen meşmül
- 99 Bunlarıñ beyni olur ise ‘alāyıḳdan dūr
İttifāken bedeliyyet ğalaṫa ḥaml olunur
- 100 Hem şıfat ol daḥi mevşüfi ile yek-rengdir
Kim sekiz vechle vezn olmada deng-ā-dengdir
- 101 Müfred ü teşniye vü cem‘le hem tenkīre
Ma‘rife mu‘reb ü te‘nışle hem tezkīre
- 102 İsm-i meşhūrı ider ‘atf-ı beyān ḥoş-ta‘bır
Anda cārı bulunur ya‘nı edā-yı tefsīr

- 103 Müteğâyir bulunur 'atf-ı hürûfuñ yek-ser
Beyni ma'tûf ile ma'tûfün 'aleyhiñ ekşer

Der-beyânü'l-mebnî

- 104 Âhîr-i mebnîye 'âmil 'ameli etmez eşer
Viremezler harekâtıyla sükûnına güzër
105. [7^a] Zîre sekenâsı anıñ vaqf u binâsı meşrûf
Ya'nî fethâyla dağı kesr ile zamme merbût
- 106 Ğayr-ı temkîne münâsib görilür anda esâs
Lâmsız emr-ile mâzîye dağı harfe kıyâs
- 107 Muzmerâtıñ dağı mebnî idigi zâhirdir
Ba'zılar harfe münâsib idigi bâhirdir
- 108 İnfişâlen bulunur ba'zıları muttaşılan
Muttaşıl vâhidi melfûz degil munfaşılan
- 109 Dağı esmâ'-i işâret ile hem mevşülât
Fi'le beñzer niçe esmâ' iledir mebniyyât
- 110 Hâ-yı tenbîh işâretde muqaddem bulunur
Muttaşıl kâf-ı hitâb âhîrine vâşıl olur
- 111 Cümel¹⁴-i erba'a mevşülûñ olursa şılası
Şılada lâzım olur ya'nî zamîr vâsılası
- 112 Oldı hem ba'zı zurûfiyla niçe terkîbât
Hem kinâyât ile müsta'mel olan mebniyyât

Der-beyânü'l-müşennâ

- 113 Hem müşennâ şol isimdir ki 'alâmetdir aña
Yâ elif lâhiq olur âhîrine yâhüd yâ
- 114 Lîk mâ-kaşlı gerekdir ola fethâ kâ'im
Âhîre mülhâk olan yâ ile elifiñ dâ'im
- 115 [7^b] 'İvażan hem hareketle dađı tenvîn yerine
Nûn-ı meksûre gelür lâhiq olur âhîrine
- 116 Yine nûn sâkıñt olur âhîre olduqda muzâf
Hem telâkķi-i sükûn elifiñ ider lafzı lâf
- 117 Hâlet-i ref'in 'ıyân eyler elif teşniyeniñ
Bildirir hâletini yâ dağı naşb u cerriñ

14 N cümle.

Der-beyānū'l-mecmū'

- 118 İtdi āhāde 'umūm üzre delālet mecmū'
Hem daḡi vāḡidine müfredi cem'in mezzū'
- 119 İki kısım oldu cem' cem'-i muşahḡih biri hem
Oldı çün cem'-i mükesser anı tefrīk elzem
- 120 Ol cem'-i şihḡat ile yād oluna tezkīran
Hem taḡayyürden ola vāḡidi sālīm zıkrān
- 121 Vāv-ı mülḡakdır anıñ ḡālet-i ref'ine velī
Hem o vāvıñ daḡi mezmūman ola mā-ḡabli
- 122 ḡālet-i cerri ile naşbı içün lāḡik olur
Şöyle yā kim ola mā-ḡabli anıñ da meksūr
- 123 Nūn-ı meftūḡa daḡi lāḡik olur ol cem'in
ḡarekeyle daḡi tenvīn bedeli müfrediniñ
- 124 Bu siyāḡ üzre eşaḡ cem'iniñ ıtlāḡı hemān
Her ḡuşuşıyla zevī'l-'aḡla görüldi şāyān
- 125 [8^a] Cem'-i te'nīs-i şahīḡ āḡirine mezzū'an
Hem elif lāḡik olur hem daḡi tā merfū'an
- 126 ḡālet-i naşbla cerrinde olur tā meksūr
İḡtizāsıyla gehī naşb olunur geh mecrūr
- 127 Oldı hep kılet içün cem'-i muşahḡih cümle
Ger müzekkerde bulunsun gerek ünsīde bile
- 128 Hem daḡi cem'-i mükesserde taḡayyür bulunur
Dā'imā vāḡidiniñ ya'nī bināsı bozulur
- 129 Ger zevī'l-'aḡla gerek ḡayra şumūline mişāl
Recül ü hem feresiñ cem'idir efrās ve ricāl
- 130 Dört vezn cem'-i mükesserde de kılet iledir
Ef'ul ü fi'le vü ef'al ile hem ef'iledir
- 131 Mā-'adāsı ne ḡadar bulsa bu cem'in vefret
İttifāḡan dinilür anlara cem'-i keşret

Der-beyānū'l-mü'enneş ve'l-müzekker

- 132 Tā-yı te'nīs ile memdüde vü elif-i maḡşūr
Her biri ism-i müzekkerden olur dūr-ā-dūr

- 133 Hem mü'enneşde gerekdir biri dâ'im buluna
Nâka hem mer'e vü hublâ gibi tavşîf oluna
- 134 Münkasımdır iki kısım üzre mü'enneş meselâ
Birisi 'ayn-ı haqîkat biri ğayrı ğüyâ
- 135 [8^b] 'Ayn olan nâka vü mer'e daħi hublâ gibidir
Hem mecâzîsi anıñ zulme vü büşrâ gibidir
- 136 Tâ muqadder kılnur ba'zen olur esmâya
İsm-i taşġiri eger mâ'il olursa tâya
- 137 Her isim vezn-i fa'ıl ile fu'ülün bulunur
Mütesâvî kılnur anda inâş-ile zükür

Der-beyân-ı ismü't-taşġir

- 138 İsm-i taşġiriñ olur evveli da'im mezmûm
Harf-i şânîsi daħi fetħ-ile oldı mersûm
- 139 Hem hurûfınıñ üçüncisi gerekdir elbet
Lafz-ı yâ olmalu hem sâkin ola bî-minnet

Der-beyân-ı ismü'l-mensûb

- 140 İsm-i mensûbuñ olur âhirine yâ mülhak
Ol daħi şedde ile nisbet içündür muṭlak
- 141 Bu isimden meşelâ hazfı eḫaḫdır ğüyâ
Cem'le teşniye nünü daħi te'nîşi tâ

Der-beyân-ı esmâ'ü'l-'aded

- 142 Eger esmâ'-ı 'aded olsa zükûra isnâd
Tâ'-yı te'nîşi aña eyledi elhâk emcâd
- 143 [9^a] Lîk olmaḫda şelâşe aña mebde' ammâ
'Aşere oldı velî maḫta'ı bî-çün ü çerâ
- 144 Ğayr-ı tâ oldı mü'enneş 'adedi 'aşre deġin
Tâ 'adedden biri terkîb ola 'aşr-ile hemîn
- 145 İrişür tâ-yı müzekkerden o dem 'aşre suḫût
Hem kıyâs üzre mü'enneşde olur tâ mazbût
- 146 'Aşre dek cem'le temyîz 'aded-i cer olunur
Daħi terkîbiñ ise naşbla müfred bulunur

- 147 Cem‘ elf-ile daḡı teṣniye-i elf ü mi‘e
Cer ile müfred olur her biri temyīzi heme

Der-beyānū‘l-esmā‘i‘l-muttaşıla bi‘l-ef‘āl

- 148 Oldı beş dürlü¹⁵ isim muttaşıl-ı bi‘l-ef‘āl
Biri maşdardur olur müştak özünden ef‘āl
- 149 ‘Amel-i fi‘li gibi fā‘il ü mef‘ülüne dāl
Ḥāl ü māzī bulunur anda daḡı istiḡbāl
150. Gāh olur fā‘iline anda izāfet bulunur
Ol zamān naşbla mef‘üli anıñ zıkr olunur
151. İtse mef‘ülüne gāhıce izāfet elbet
Bulunur fā‘iliniñ ref‘i kemā-kān müşbet
152. ‘Amel-i fi‘li gibi eyler ‘ameller ancak
İdemez kendüye mef‘üli taḡaddüm muṡlak

[9^b] Ve‘ş-şānī ismü‘l-fā‘il

153. İsm-i fā‘il daḡı şol müştak isimdir ki fi‘l
Ola ma‘nā-yı ḡudüş üstine dā‘im bī-ḡıl
154. Daḡı ma‘lūm-ı muzāri‘ gibi eyler ‘ameli
Ḥāl ü müştakbel olur ma‘nā-yı şart anda veli
155. Altı şey vāḡidine müsnedi meşrūt müdām
Birisi ḡarf-i nefy hem birisi istifhām
156. Mübtedādur birisi dīgeri anıñ mevşūf
İsm-i mevşūl birisi hem daḡı zi‘l-ḡāl ma‘rūf

Ve‘ş-şāliş ismü‘l-mef‘ül

157. İsm-i mef‘ül daḡı şol müştak isimdir ki müdām
Mevḡi‘-i fi‘l ide ma‘nā-yı ḡudüş üzre kıyām
158. ‘Amel eyler daḡı mechül-i muzāri‘-āsā
İsm-i fā‘ilde olan şartta mümāşil ammā

Ve‘r-rābi‘ü‘ş-şıfati‘l-müşebbehe

159. Şol isimdir ki şıfat çünki müşebbeh bulunur
Ya‘nī ma‘nā-yı şebāt üzere fi‘l ḡā‘im olur

15 N beşdir bu.

160. Lâzım-ı fi'l-i muzâri' gibidir anda 'amel
Yahñız fâ'il olur cāy-ı 'amel aña maħal
161. [10^a] İsm-i fâ'il ile teşbih olunur dört yerde
Teşniye-i cem'le te'nîşle hem tezkîrde
162. Altı şey vâhidine bunda daħi var ruħşat
Hâl ü istikbâl ma'nâsına qalmaz hâcet

Ve'l-hâmis ismü't-tafđil

163. Fi'l-i tafđil olunur şöyle bir isme isnâd
Vaşf-ı mevşûfi ola ğayra kıyâs ile ziyâd
164. Kendi ma'nâsına yok beñzeyerek bir ef'âl
İsm-i zâhirde anıñçün 'ameli belki muħâl
165. Müstemirren birisi bunda bulunmaz nâ-büd
Elif lâm yâħud izâfe yâ min ister mevcüd
166. Nekresinde bulunur min mütesâvî kılnur
Müfred ü teşniye vü cem' ü inâş-ile zükür
167. Lâm ile ma'rifede nekreniñ 'aksi kılnur
Hem izâfiyyesi emrân ile tecvîz olunur

Bâbü'l-fi'l

168. Mütedâhil bulunur fi'le şahîħan dâ'im
Qad ü müstakbel ile hem daħi ħarf-i câzim
169. Hem aña vâşıl olur ya'nî zamîr-i merfû'
Sâkinen tâ daħi ol tâda inâşa mevzû'
170. [10^b] Bunuñ eşnâfına mâzî ve muzâri' dirler
Müte'addîsine de emr-ile ğayriñ yek-ser
171. Daħi ef'âl-i ħulûbiyle daħi mef'üle
Müteħârib mütenâķış bulunan fi'le bile
172. Biri de fi'liñ odur zemm ü medîħi müş'ir
Birine fi'l-i ta'accüb dinilür ya'ni nedir

Der-beyân-ı fi'lü'l-mâzî

173. Hele medlûh zamânıyla ħadeş mâzîniñ
Geçmişi eyler 'ıyân zikride elfâzınıñ

174. Anı fetḥ üzere binā eyledi erbāb-ı ğaraż
İktizā itmez ise zamm u sükūnına ‘araż

Der-beyān-ı fi‘lü’l-muzāri‘

175. Bulunur şadr-ı muzāri‘de ‘aķīben kâ‘im
Birisi zā‘ide-i erba‘anıñ her dā‘im
176. Aña sevf daḥi lām itmese daḥl ü raġbet
Kendide ḥāzır u müstaķbel iderler şirket
177. Ref‘ ü naşb-ile daḥi cezmle mu‘reb olunur
Ref‘-i ma‘nā ile hem cāy-ı ismde bulunur
178. An u len hem key izen nāşıb iken zāhirde
Mütevārī bulunur başķa bir an beş yerde
179. [11^a] Lām u ḥattā ile hem vāv-ı cem‘ hem ev de
Şöyle ev kim ola ma‘nā-yı ilā kendinde
180. Daḥi bir fāniñ ‘aķībinde hem ol fā meşelā
Kim odur altı şeyiñ cümle cevābındaki fā
181. Emr ü nehy ü daḥi ‘arż ile nefy-i istifhām¹⁶
Daḥi altıncısı çün oldu temenniyle tamām
182. Sebeb-i cezmi bu fi‘liñ biri lemdir biri lām
Biri indir¹⁷ biri lādır biri lemmā-yı benām
183. Mutażammın toķuz esmā daḥi ma‘nā-yı ine
Men ü mā hem daḥi eyyün birisidir eyne
184. Ḥayşümādır ü metādır daḥi izmā mehmā
Biri ennā ki me‘āñde cevāzim gūyā
185. Şey’-i sādide olan fāda daḥi nefyinden
Ġayrısında bulunur gizlüce cāzim inden
186. Ḥālet-i ref‘i olur teşniye fi‘liñ dā‘im
Āḥiri elif zamīr-ile olur nūn kâ‘im
187. Vāv u yādan daḥi şoñra yine nūn lāḥiķ olur
Bu daḥi ref‘i için maḥż-ı ‘alāmet bulunur

16 N Emr ü nehy ü ‘arż ü nefyle hem istifhām.

17 N ĩn.

Der beyânü'l-emr

188. Emriñ olmağda iki vechle isti'mâli
Biri bî-lâm ü biri lâm-iledir i'mâli
189. [11^b] Ğayr-ı lâmî olanıñ fâ'ili hâzır-ı me'mûr
Emr-i lâmîniñ ise fâ'ili¹⁸ ğâ'ib bulunur

Der beyân-ı fi'lü'l-müte'addi ve ğayr

190. Müte'addi ile ğayr-ı müte'addi ef'âl
Beñzemek birbirine her birisi emr-i muhâl
191. Müsta'iddir müte'addi kim iderse hamle
Üçe dek vâşıl olur hâşılı mef'ülün bihe
192. Ğayrınıñ fi'li hemân fâ'ile muhtaş yek-ser
Meger imdâd ide mef'ûli için harf-i cer
193. Üç sebebdır ki ider fi'li te'addi-perver
Biri hemze biri taz'îf ü biri harf-i cer

Der-beyânü'l-mebniyyi'l-mef'ûl

194. Fi'l-i mechülün adı mebnî-i mef'ûl oldu
Nâ'ib-i fâ'il aña şüret-i mef'ûl oldu
195. Ğayr-ı mezkûr olıcağ fâ'il-i fi'l-i mechül
Oldı fâ'il yerine kâ'im¹⁹ o demde mef'ûl
196. O mağal zillet ü ta'zîm ü cehâlet yeridir
Zikr-i fâ'il bu sebebler ile andan beridir
197. Aña zarfeyn ile maşdar bulunursa mef'ûl
Kâymağâmlıqda olur her biri anıñ mağbûl
198. [12^a] 'Alime bābınıñ elbet iki mef'ûlü olur
Kâymağâm olmada evvelkisi mağbûl olunur
199. Dağı a'lemtüde mevcüd bulunur üç mef'ûl
Kâymağâmlıqda aña aqreb olandır mağbûl

18 N fâ'il.

19 Bu kelime N nüshasında yer almamaktadır.

Der-beyân-ı ef'âlü'l-ķulüb

200. Yeri vardur diseler fi'l-i ķulūba yediler
 Őalbe ta'lik²⁰ olunan derkle dir müdrikler
201. Evvelā ħiltü ħasibtü vü zanentü her bār
 Őübhesiz Őek ile meŐķük olunurlar iŐ'ār
202. Hem ra'eytü vü vecedtü vü 'alimtü dā'im
 Őurb-ı ma'nā-yı yaķtne bulunurlar²¹ ķā'im
203. Oldı ma'nen bu meyān iķre ze'amtü aĥvel
 Ki olur Őekke baķar gāĥi yaķtne bel bel
204. Kendüye her biri itmekde olur bī-pervā
 Mübtedā vü ħaberi naşbla mef'ül ammā
205. Dā'imā ħiltü ħasibtü mütedāĥil bulunur
 Mübtedā ile ħaber anlara mef'ül olunur
206. VaŐf-ı ma'rūfina mef'ül ikidir ħāŐ ammā
 Bir olur ħāric olur ise vaŐfdan ma'nā
207. İki mef'üli tavaŐŐuŐ yā mu'aĥĥar olsa
 'Ameli laĥv olunur cümlesiniñ her nolsa
208. [12^b] İbtidā lāmı daĥi ħarf-i nefy istifĥām
 Evvelinde buluna laĥvı tamām anda müdām

Der-beyân-ı ef'âlü'n-nāķıŐa

209. Fi'l-i nāķıŐ diyü ta'dād idüp erbāb-ı kelām
 Virdiler nāķıŐ ile her birine Şöhret ü nām
210. Kāne hem Őāre daĥi esbaĥe hem emsāye
 Őalle hem bāte daĥi leyseye hem ezĥāye
211. Daĥi mā zāle ile mā beriĥa hem mā dām
 Daĥi mā enfekk hem mā fetiye cümle tamām
212. Her biri ismini ref' ü ħaberin naşb eyler
 İsmе taķdīm-i ħaber ħā'iz olurmuş dirlер
213. Lafz-ı mā işbu fi'āl üzre bulunmazsa muķtīm
 Ya'nī ef'āline de cā'iz olurmuş taķdīm

20 N ta'yīm.

21 N bulunur.

Der-beyân-ı ef'âlü'l-muḳârebe

214. Müteḳârib diyü şöhretlü fi'ldir hepsi
Keribe kâde 'asâ ev şekedir her birisi
215. Kâne şeklinde 'amelde bulunurlar illâ
Ḥaberin anla muzâri'le alur fi'l-i 'asâ
216. Az olur fi'l-i muzâri' aña fâ'il bulunur
Ḥayr ü şer çıkmaz olur anda ḥaber terk olunur
217. [13^a] Sâ'iriñ fi'l-i muzâri'le gelen her ḥaberi²²
Her biri ansız olur cümle 'asâdan ḡayrı

Der-beyân-ı ef'âlü'l-medḥ ve'z-zemm

218. Medḥle zemmle taḥşîş olunur bu ef'âl²³
Ḥabbezâ ni'me ile bi'se vü sâ'e hem-ḥâl
219. İki isme mütedâḥîl bulunurlar her bâr
Ref'le 'âmil olurlar heme ismine bular
220. Evveli fâ'il ile buldı hemîşe şöhret
Lîk ḥâş oldı ikincisine zemm ü midḥat
221. İsm-i ülâniñ olur ḥaḳḳı mu'arref bi'l-lâm
Yâ muzâf olmaludur ma'rife lâma müdâm
222. Vaḳt olur gâhice fâ'il daḥi muzmer bulunur
Ol zamân nekre-i menşûbe da tefsîr olunur

Der-beyân-ı fi'lü't-ta'accüb

223. 'Aceb iş'âr idici fi'l-i ta'accüb ikidir
Biri mâ ef'alehü hem biri ef'il bihdır
224. İştikâkı bulunan fi'liñ esâsı da'im
Her biri olmaludur 'ayb u levnden sâlim
225. Fi'l-i zâ'idde 'acebdır ta'accüb itmezler
Ḥâric ez-'âde bulunmaḡla 'aceb itmezler
226. [13^b] Mâ eşedd-ile meger şadı olursa ta'ḳîb
Ol zamân levn ü 'uyüb-ile olur şey'-i 'acîb

22 Bu beyit N nüshasında yer almamaktadır.

23 Bu beyit N nüshasında mükerreren yer almaktadır. Bir üst bölümün çerçevesi dışına çıkarak yazılmıştır.

227. Oldı tafđıl gibi fi‘l-i ‘aceb bī²⁴-zā‘id
Hem şülāşī-i mücerredle binā-yı vāhid

Bābü’l-ḥurūf

228. Lafz-ı ḥarfīñ ne kadar çoğsa şınfı meşelā
Müstaķillen yoķ anıñ hīç birisinde ma‘nā
229. Her biri münferiden ya‘nī kelām olmazlar
Hem terekküble kelām olmada tām olmazlar
230. Żamm olunmağla ider āḥire kesb-i pāye
Şoñra ol pāye ile vāşıl olur ma‘nāya
231. Ḥarf-i cerle daḥi bi‘l-cümle ḥurūf-ı ma‘tūf
Hem daḥi fi‘le müşābih bulunan ba‘zı ḥurūf
232. Nefy ü tenbīh ile taşdıķle hem ḥarf-i nidā
Hem daḥi ḥarf-i ḥitāb-ile daḥi istişnā
233. Ḥarf-i tefsīr²⁵ ile hem maşdariyān-ile şıla
Ḥarf-i taḥzīz ile taķrīble ta‘līl bile
234. Şarḥ u müstaķbel ü red‘-ile daḥi istiḥām
Ba‘zı mevķūf-ı ḥurūf ile olur nev‘-i tamām

Der-beyān-ı ḥurūfi‘l-cerr

235. [14^a] Ḥarf-i cerr ḥarf-i izāfet diyü ta‘bīr olunur
Bunlarıñ cerri daḥi Zeydün ü ‘Amrda bulunur
236. İbtidā-yı mütezammın min olur pes ḥattā
Hem ilā ile ider gāyeti ‘arz u imā
237. Bā-li-şūķa daḥi lām oldı eḥaşş-ile muḥaşş
Rubbede kılllet ile nekre-i mevşūfa eḥaşş
238. Kāf-ı teşbīh ü tecāvüzle ider ‘an ülfet
Hem zamān evveline münz ü müz eyler şıķlet
239. Hem ‘adā ile ḥalā hem daḥi ḥarf-i ḥāşā
Oldılar her biri bir şüret ile müsteşnā

24 N yā.

25 N tağayyür.

Der-beyânü'l-ḥurûfi'l-müşebbehe bi'l-fi'

240. Fi'le teşbîh olunan ḥarfe gelür ba'zı eşer
Şibh-i fi'lîñ eşeridir ol eşerde ekşer
241. Meşelâ inne vü hem enne taḥaḥkuḳla gelür
Daḥi lâkinneye idrâk-ı tefevvukla gelür
242. Hem ke-enne ile şibh leyte temennîde gelür
Hem le'alle o da ma'nâ-yı teraccîde gelür
243. Hemze-i enne gehî fetḥ ile geh kesr iledir
Her biri cümleyi te'kîde tenâşur iledir
244. Bunlarıñ gâhî maḳâmı bulunur şadr-ı kelâm
Fetḥle kesrini bilmekde gerekdir iḳdâm
245. [14^b] On maḥalde bulunur kesr-ile hem zâhirde
Cümle fetḥ-ile telaffuz olunur sâ'irde
246. Ba'de sümme daḥi kellâ daḥi nehy ile nidâ
Hem daḥi ḳavl ü ḳasem emr-ile hem ba'de du'â
247. İbtidâda daḥi lâm-ı ḥabere ser-cümle
Münkesir dâḥil olur inne-i meksûre heme
248. İn-i meksûre 'acebdir ki daḥi taḥffifan
Mübtedâ vü ḥabere dâḥil olur taḥḳîḳan
249. Aña hem dâḥil olan fi'le daḥi itse ḳıyâm
Ḥaberinde bulunur her biriniñ elbet lâm
250. Lâmdan ya'nî ğaraż nâfiye zan itmeyeler
İnneniñ ḥiffetine ḥaml ü ḳıyâs eyleyeler
251. An-ı meftûḥa ḥaffifan idicek fi'le duḥûl
'Amel-i nâşibeden ḥayr ü şer olmaz me'mûl
252. Zîre ḳad sevf daḥi ḥarf-i nefyle hem sîn
Ol eniñ ya'nî 'aḳîbinde bulunmağla hemîn

Der-beyân-ı ḥurûfi'l-'aḫf

253. Ḥarf-i 'aḫfiñ 'adedi oldı tamâmen 'aşere
Lafzı hem ḥâşiyeti her biriniñ başka yere
254. Ḥarf-i 'aḫf oldı şebât üzre delîli muḥkem
Ya'nî ma'tûfla ma'tûfun 'aleyhiñ her dem

255. [15^a] Vāv-ı cāmi‘ biridir ğayr-ı müretteb bulunur
Şöyle vāv kim ma‘a ma‘nāsı ile ‘āṭıf olur
256. O ḥurūfuñ biri şümme biri daḥi fādır
Biri te’ḥīre vü tertıbe biri evfādır
257. Biri ḥattādır anıñ ğāyeti imā eyler
‘Aṭfı geh za‘fan ider ğāḥıce iḳvā eyler
258. Evle immā iki şey’iñ birine oldı ḥüküm
Ḥaḳḳ-ı eşyāyı şebāt üzre iderler muḥkem
259. Bunlarıñ mevḳi‘idir emr ü ḥaber istifhām
Bu siyāḳ üzredir em lākin olur emle müdām
260. İttişālinde faḳaṭ ya‘nī refiḳ istifhām
İnfışālinde ḥaberle daḥi a‘māli tamām
261. Ḥarf-i lādır biri kim her ne olursa müşbet
Nefy ider ḥükmini ma‘ṭūfün ‘aleyhiñ elbet
262. Ḥarf-i beldir biri ızrāb ile taḥşış olunur
Hem kelām evveline çünki mu‘ārız bulunur
263. O kelām ister ise nefy ola yāḥud müşbet
İder icrā-yı ta‘arruzla edā-yı ḥizmet
264. Daḥi lākinne olur ‘āṭıf-ı şāḥib-idrāk
Müfred ü cümleyi ‘aṭf itmede cüst ü çālāk
265. Cümle ‘aṭf eylemede bel ile tanzīr olunur
‘Aṭf-ı müfredde ise lāya münāḳız bulunur
266. [15^b] Nefy ü müşbetde meyāncı bulunur ol lākin
Nefy ider müfred ile ‘āṭıfeniñ mā-ḳablin

Der-beyān-ı ḥurūfū’n-nāfiye

267. Ḥarf-i nefyiñ biri mā hem daḥi in hem lādur
Hem daḥi lem ile lendir daḥi hem lemmādur
268. Nefy ider ḥāl ile mā māzīye aḳreb ḥālī
Hem daḥi cümle-i ismiyyeyi lā-ubālī
269. Nefy-i ḥāl eylemede mā gibidir in ammā
Nefy ider cümleleriñ cümlesini bī-pervā
270. Lā muzāri‘ daḥi emriyle du‘ā hem māzī
Nefy ider māzīye bir nefyle olmaz rāzī

271. Gerçi lemmâ ile lem nefy-i muzâri' eyler
Lîk ma'nâsın anıñ mâzîye qalb eylerler
272. Len daħi lâ gibi müstaqbeli nâfi bulunur
Nefy-i te'kîd ile ma'nâsı mü'ekked kılinur

Der-beyân-ı ħurûfu't-tenbîh

273. Ħarf-i tenbîhiñ emâdır biri hem dîgeri hâ
Hem elâdır ki kelâm evveline bî-pervâ
274. Heme dâħil bulunur hâ ise ekşerle olur
Ya'nî esmâ'-i işâret ile a'mâl olunur

[16^a] Der-beyân-ı ħurûfu'n-nidâ'

275. Oldılar yâ vü eyâ ile heyâ ħarf-i nidâ
Hem daħi hemze ile ey biri anıñ hem vâ
276. Olsa ger şaħs-ı münâdâ ne qadar dür elbet
Aña yâ ile eyâ ile heyâdır âlet
277. Hem münâdâ-yı qarîb olsa nidâya mazħar
Hemze vü ey iledir böyle nidâlar ekşer
278. Ħarf-i vâ oldı nidâlarda eħşş-ı mendüb
Ħıfz ide Ħağ o nidâdan k'ide²⁶ irâş görüp

Der-beyân-ı ħurûfü't-taşdıċ

279. Ħarf-i taşdıċ ne'am ey hem ecel ile belâ
Kesr ü fetħi mütesâvî daħi ceyr güyâ
280. Nefy ü işbât kelâmı ne'am eyler taşdıċ
Ħaber olsun yâ kelâmıñ bunı eyle taħķiċ
281. Yâ me'al-i kelimâtiñ ger ola istifhâm
Yine taşdıċ-i ne'am itmede elbet iċdâm
282. Ğayr-ı mücible kelâm âħirine ħarf-i belâ
İricek nefyini işbât ile eyler icrâ
283. Ecel ü ceyre ise ħurb-ı ħaberde her gâh
Hem muċârin bulunur ey ħaseme iyvallâh

26 N yere.

[16^b] Der-beyān-ı ḥurūfū'l-istiṣnā

284. Ḥarf-i illā vü 'idā hem daḥi ḥāṣā vü ḥalā
Müntehab her birisi oldı birer müsteṣnā
285. İtseler kavm u eḳalden birini istiṣnā
'Adem-i daḥlini ḡayrınıñ iderler peydā
286. Muttaşıl maḥrec ola ya'nī 'adedden eṣyā
Lafz u taḳdīri gerekdir ki bulunmaḳ ḡüyā
287. Maḥrec olmaz ebedā münḳaṭı' ol eczādan
Şoñra mezkūr olur iḥvānı ile illādan

Der-beyān-ı ḥurūfū'l-ḥitāb

288. Daḥi hem ḥarf-i ḥitābıñ biri tādur biri kāf
Bu ḥitāb-ile olur cins-i muḥāṭab evṣāf
289. Kelime āḥirine lāḥiḳ olur her birisi
Vaṣf iderler ikisi her ne ise bir cinsi
290. Yā muḥāṭab yā müzekker yā mü'enneṣde olur
Müfred ü teṣniye hem ḡāḥī cem'de bulunur

Der-beyān-ı ḥurūfu'ş-şıla

291. Hem ḥurūf-ı şılanıñ zā'id ile şöhreti var
İntizām ile olur şı'r-ile inşāya medār
292. [17^a] İstikāmet bulunur ol şıladan vāşılada
Nazmla seci'le hem vezn ile ger kāfiyede
293. Kim kelām üzre bunuñ vāḥidi eylerse ḳu'ūd
Bulunur anda te'ekküd ile ma'nen maḳşūd
294. Şöhret-i zā'idesine bu ḥurūfuñ bā'is
Ger vücūd u 'ademi olsa kelāma ḥādiş
295. Varlığından o kelāma irişür şanma hüner
'Ademinden de kezālik ne zarar var ne keder
296. Biri indir biri andır biri mādır biri lā
Birisi mindir anıñ hem birisi olmada bā

Der-beyân-ı harfu't-tefsîr

297. Harf-ı tefsîr ikidir ey biri hem dîgeri en
Güiyâ her biri tefsîre olur ehl-i sūhan
298. Harf-i ey müfred ü hem cümlede ma'nâ-yı murâd
Mübhem olsa ne kadar fehme virir isti'dâd
299. Harf-i en ol daḥi hem ma'nâ-yı eydir şeklâ
Ya'nî tefsîrine ma'nâ-yı murâdîñ ammâ
300. Şöyle fi'le müteḥaṣṣiṣ bulunur kavil-i şahîḥ
Kim muḳarrer ola ma'nâ-yı kavil anda şarîḥ
301. Lîk o fi'liñ daḥi ekşerle ider taḳdîri
Ya'nî mef'ûline ki zâhirine tefsîri
302. [17^b] Hem o zâhir daḥi ism ola gerek ise zamîr
Her birinde bulunur nev'-i edâ-yı tefsîr
303. Hâşılı ma'nâ-yı kavle ulaşur en dükeli
Yoḥsa²⁷ tefsîr idemez kavil-i şarîḥ-i fi'li

Der-beyân-ı harfu'l-maşdar

304. Olıcaḳ maşdariyânîñ biri en hem biri mâ
Kendi hükminde ider cümleyi bunlar icrâ

Der-beyân-ı hurûfü't-tahzîz

305. Harf-i tahzîzi nuḥât eyledi dörde maḥşûr
Biri levlâ biri levmâ diyü oldı meşhûr
306. Hem daḥi olmada hellâ ile ellâ bundan
Oldı tahzîze delâletde mahâret dîden
307. Fi'l-i mâzî vü muzâri'de tedâḥül eyler
Harf-i ellâ ile hellânîñ ikisi ekşer
308. Ne zamân mâzîye hellâ daḥi ellâ doḳınur
Levm u tevbîḥ-i muḥâṭab-ile fi'l²⁸ terk olunur
309. Hem muzâri'de olur râḡıb-ı ızhâr-ı fi'al
Bulunur kâr muḥâṭabda müdâm istiklâl

27 İÜ yoḥ-ise.

28 N nüshasında bu kelime yer almamaktadır.

310. İsmе muhtaş bulunur hem dağı levlā lev mā
İki şeyden biriniñ men‘in iderler ĩmā
311. [18^a] Şey‘-i evvel ki vücūdı sebeb-i kāmiledir
Şey‘-i şānī sebebi ile anıñ ‘ātiledir

Der-beyān-ı ĥarfı‘t-takrīb

312. Ĥarf-i kād eyledi takrībe delālet peymā
Hem bu takrīble²⁹ şöhretlü bulundı ammā
313. Fi‘l-i māzīye eger dāđil olursa fi‘l-ĥāl
Ĥāl-i māzī bulunur cümle qarībū‘l-ahvāl
314. Hem vuķū‘unda muzāri‘de ola kāl ile kıl
Kıl ü kālī ne kadar çoğ-ısa eyler taķlīl

Der-beyān-ı ĥurūfū‘l-istikbāl

315. Sīn ü sevf dağı an hem dağı len bi‘l-cümle
Nām u şān şāhibidir her biri müstaķbel ile
316. İştirāken bulunur ise muzāri‘ ĥāle
Bu ĥurūfuñ birisi ĥāş ider istikbāle

Der-beyān-ı ĥarfū‘l-istifhām

317. Ĥarf-i hel oldı dağı hemze ile istifhām
Bunlarıñ her biriniñ mevķi‘idir şadr-ı kelām
318. Hem dağı cümleye de dāđil olurlar cümle
İster ismiyye yā fi‘liyye bulunsun cümle
319. [18^b] Hemze a‘māl u taşarrufda e‘amdur helden
Yaraşur her yere hemze hel-i müsta‘melden

Der-beyān-ı ĥarfū‘ş-şart

320. Ĥarf-i şartıñ biri indir dağı levdır birisi
Cāzimen dāđil olurlar iki fi‘le ikisi
321. Fi‘l-i evvelde hemīşe bulunur şartıyyet
Fi‘l-i şānīse ise fi‘l-i cezādur elbet
322. Her kaçan şart u cezā fi‘l-i muzāri‘ bulunur
Ol zamān her birisi cezm ile meczūm olunur

29 İŪ takarrüb-ile.

323. Lîk mâzî bulunur ise eger şart u cezâ
Fî'l-i mebnîdir olur haqqı maḥalliyle edâ
324. Şarta geh fî'l-i muzâri' gehî mâzî ulaşur
Bu fî'iller gehî tertîb-i cezâya dolaşur
325. Hep muzâri'le gelen şart u cezâ cezm olunur
Mâzîde şart u cezâ cezmi maḥallen bulunur
326. Bu daḥi kâ'idedir şarta düşerse mâzî
Hem muzâri' ola tertîb-i cezâya râzî
327. Mâzîde lafzen 'amel eylemek-ile 'âmil
Oldı cezm-ile daḥi ref'i cezânîñ kâbil
328. Olmasa fî'l-i muzâri'le cezâ ger mezkûr
Daḥi mâzîyle ki ma'nâ-yı muzâri'den dūr
329. [19^a] İrişür fî'l-i cezâ evveline ḥarf-i fâ
Hâşılı fî'l-i muzâri' ola yâḥud ma'nâ

Der-beyân-ı ḥarfü't-ta'lîl

330. Ḥarf-i key ḥarf-i nevâşıbdaki ḥarf-i keydir
Bunda ta'lîl ile melfûz olunur bir şeydir

Der-beyân-ı ḥarfü'r-red'

331. Ḥarf-i kellâya anıñçün didiler ḥarf-i red'
Kâ'ile zecr ile kellâdır iden kavli men'
332. Kavli ger buğz u 'adâvet gerek olsun midḥat
Lağv ider her sözini kâ'ile virmez ruḥşat

Der-beyân-ı lâmât

333. Oldı lâmât 'adedi altı 'aded ile zikir
Lâm-ı ta'rîf ü ḳasem mevṭi'e hem lâm-ı emir
334. İbtidâ lâmı biri lâm-ı cevâbdır diğeri
Bulunur ya'nî cevâbıñ lev ü levlâda yeri
335. Lâm-ı ta'rîf aña dirler ki ider cinsi 'ıyân
'Ahd içündür kim ider ḳaşd ile ma'hûdı beyân
336. Daḥi lâm-ı ḳasem oldur ki cevâbında olur
Şoñradan ol kasemiñ kim ḳasem anda bulunur

337. [19^b] Harf-i şart üzere düşer mevṭi'e lāmı meşelā
Hem cevābın k̄asemiñ ḥāzır ider bī-pervā
338. Hem daḥi lām-ı cevāb lev ü levlāya müdām
Menzil-i fā-yı cevāb-ı in olur cāy-ı maḳām
339. Rabṭ için şartı ider lām-ı cezāyı iḳdām
'Alemi ḥālinde belī³⁰ ḥazf olunur gāhī lām
340. Hem daḥi lām-ı emr her ne zamān kim bulunur
Vāv u fā 'āṭıfı şadırında anıñ sākın olur
341. İbtidā lāmı daḥi cümlelere te'kiden
Şöyle dāḥil bulunur mā-şadaḳı te'yiden

Der-beyān-ı tā'ü't-te'nīş's-sākine

342. Māzīye sākine tā lāḥiḳ olur te'nīşen
Aşıl ile ḳāymaḳām fā'ilini tefhīmen
343. Fā'ide bunda budur vehle-i ülāda 'ıyān
Farḳ-ı te'nīş olunur fi'l-i mü'enneşle hemān

Der-beyān-ı nūnü't-te'kīd

344. Nūn-ı te'kīd iki nev' üzredir ey nīk ü nām
Biri meftūḥ ü şaḳile diyü olmaḳda benām
345. Dīgeri sākinedir līk şaḳile her dem
Nūn-ı te'kīd diyü şöhreti var hemçü 'alem
346. [20^a] Fi'l-i müstaḳbel ü emr-ile temennīye müdām
İḥtişāş üzere ider ḥizmet-i te'kīdi tamām
347. Olmada 'arza daḥi nehye vü istifhāma
Kār-ı te'kīdi be-her dem getürür iḳdāma
348. Bunlara nūn-ı aḥaf gerçi daḥilden ḳalmaz
Dāḥil-i teşniye vü cem'-i mü'enneş olmaz

Der-beyān-ı hā'ü's-sekt

349. Gerçi kim hā-yı sekt ü ḳafla mülḥaḳ bulunur
Mu'rebiñ ḡayrı olan mebnīye taḥşış olunur
350. Bir şadādır o şadā sākın olur her yerde
Ya'nī taḥrīk ile laḥnında bulunmaz perde

30 N bile.

Der-beyânü't-tenvîn

351. Nâm-ı tenvîni 'acebdır ki nuḥât eyledi nûn
Ya'nî hem sâkin ü hem lafzla ma'nâda zebûn
352. Kelimâtiñ ḥarekâtına eger olsa qarîn
İttibâ'en bulunur ḥaḳḳı sükûn üzre hemîn
353. Sâkine lâkin olur ise mülâkî ol nûn
Kesr veyâ zammıla melfûz olunur nûn-ı zebûn
354. Beşe ḍarb eylediler hem daḥi ol tenvîni
Ki terennümde olur nev'-i şadâ-yı beyni
355. [20^b] O terennüm daḥi ebyât ü kavâfide olur
Hem kavâfî çoğ olur ekşeri medden bulunur
356. Biri tenvîn-i temekkûn³¹ o daḥi ger esmâ
Ya'nî mu'reb idügin daḥille eyler îmâ
357. Daḥi tenkîriñ ise ma'rifeniñ nekre ile
Farḳ içündür dükeli beynini a'mâli hele
358. Cem'-i te'nîş ise tenvîni muḳâbil eyler
Sâlim-i cem'-i müzekkerdeki nûna derler
359. Biri tenvîn-i 'ivazdur ki olur ḥazfa bedel
Şol muzâfiñ ki ileyhi ola her dem münḥal
360. Ḥamdülillâh ki olup Kâfiye Mefhûmı tamâm
İrdi encâma nizâm ile murâd üzre kelâm
361. İderem dergeh-i Ḥaḳdan bunu Şâkir ümmîd
Ki ḳabûl eylemeden itmeyeler dür u ba'îd
362. Çeşm-i inşâfla itdikçe nazar ehl-i hüner
İdeler ḥayr du'âya bu faḳîri mazḥar
363. Ba'de elfin yüz otuz dört senesi oldı tamâm
Bu behîn nazm-ı le'âlî bişalâtin ve selâm

31 N terennüm.

SONUÇ

Muhtelif biyografi kaynaklarında yer alan bilgilere göre 18. yüzyıl şairlerinden Şâkir'in eserleri *Divan*'ı ve *Tarih*'i ile sınırlı görünürken yapılan çalışma neticesinde *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nun da ona ait olduğu tespit edilmiştir. Muhtemeldir ki telif veya tercüme ettiği ancak henüz tespit edilememiş başka eserleri de mevcuttur. Çünkü Râmîz'in ifadesine göre dil ve edebiyat alanında çok başarılı biri olan ve 1720'de medrese hocalığına başlayıp sonraki 25 yıl boyunca müderris, muhaddis, vakanüvis, mahkeme naibi ve kadı olarak ilim meclislerinde bulunan Şâkir'in eser telifi ve tercümesiyle meşgul olmaması ihtimal dâhilinde görünmemektedir.

Medreselerde ileri kademelerde okutulan *el-Kâfiye* isimli eser belli bir nahiv alt yapısı oluşturulduktan sonra talim edilebilecek bir eserdir. Hal böyleyken bu eseri daha da yoğunlaştırılmış bir manzum muhtasar halinde ve kaynak metinde yer alan örneklerin çoğunluğunu da vermeyerek tercüme etmek zaten talimi zor bir eserin zorluk derecesini artırmıştır. Ancak medrese talim sistemi içerisinde bu metnin talebenin kendisi tarafından tek başına okunması gibi bir durum söz konusu değildir. Bir hocanın eşliğinde gerekli konular örneklerle detaylandırılarak kapalı ibareler açıklanacak böylelikle talebe eserden azami istifade elde edecektir.

Medrese taliminin başat yöntemlerinden biri “ezber”dir. Talebeler öncelikle derslerle ilgili eserleri, eserlerin bir kısmını yahut eserlerin içerisinde belirli kaide ve kavramları (mefhumları) ezberler; bu ezberleme faaliyeti esnasında veya sonrasında hoca rehberliğinde ezberlenenler anlamlandırılır. Talim edilecek olan metinlerin manzumlaştırılmasının temel sebebi, ezberlenmesinin kolaylaştırılmasıdır. *El-Kâfiye*'nin bilinen Türkçe manzum tercüme olan *İrşâd-ı Ezkiyâ ve Manzûm Kâfiye Mefhûmu*'nda mütercimler asıl metnin formunu korumak yerine -muhtemelen- daha kolay ezberleneceğini düşündükleri için manzum hale getirerek tercüme yapmışlardır. Nazım biçimi olarak da mesneviyi tercih etmişlerdir. Mesnevinin teknik özellikleri tercümenin okunmasını, akılda kalmasını ve ezberlenmesini kolaylaştırmaktadır.

Manzûm Kâfiye Mefhûmu adlı eser, dil ilimleriyle ilgili bir eserin terimlerinin Türkçe manzum tercümesinin yapılabilirdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Osmanlı ulemasının edebiyatla, ilmin şiirle kesişmesi, bunun da tercüme yoluyla ve kamusal fayda gözetilerek yapılması bugün dahi ehemmiyetle üzerinde durulması gereken bir konudur. İlmî bir eserin kavramlarının manzum hale getirilerek tercüme edilmesi hem nahiv literatürüne hem tercüme literatürüne hem de Osmanlı edebiyatına katkı sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Başçı, A. (2021). *Şerhu'r-Radî 'Alel-Kâfiye ve Şerhu İsâm 'Ale'l-Kâfiye adlı nahiv eserlerinin metodolojik açıdan mukayesesi*. (Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bayraktar, M. (1994). Dâvûd-ı Kayserî. *TDVİA*, IX, 32–35.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı müellifleri*. (Y. Saraç, Haz.). Ankara: TÜBA Yay.
- Can, B. (2010). Tanzimat öncesi Osmanlı medreselerinde Arapça öğretim yöntemleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 14(44), 305–320.
- Çelebi, M. (1989). Muhtasar nahiv kitaplarına bir bakış. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 1–31.
- Durmuş, İ. (2006). Nahiv. *TDVİA*, XXXII, 300–306.
- Güleç, İ. (2001). Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, hayatı, kişiliği, eserleri ve Bahrû'l-Ma'ârif isimli eseri. *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, 21(21), 211–236.
- İzgi, C. (2019). *Osmanlı medreselerinde ilim - riyâzî ve tabii ilimler*. İstanbul: Küre Yay.
- Kaçar, M. (2015). Muhtasar bir belâgat metni: Mefhûmu't-Telhîs. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 45–64.
- Karahan, İ. (2011). *İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye adlı eseri*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z-Zünun*. (R. Balçı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Kılıç, H. (2001). El-Kâfiye. *TDVİA*, XXIV, 153–154.
- Kılıç, H. (2000). İbnü'l-Hâcib. *TDVİA*, XXI, 55–58.
- Müstakimzade Süleyman. (2011). *Tuhfe-i Hattatîn*. (M. Koç, Haz.). İstanbul: Klasik Yay.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmîye Medresesi. *TDVİA*, XXXIII, 188–191.
- Râmiz. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı inceleme-tenkidli metin-indeks-sözlük*. (S. Erdem, Haz.). Ankara: AKM Yay.
- Sevinç, R. R. (2016). Arapçada manzum gramerler, özellikleri ve öğrenime etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 20(66), 591–618.
- Şâkir. (tarih yok). *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 03350.
- Şâkir. (tarih yok). *Manzûm Kâfiye Mefhûmu*. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kitaplığı 4953, 126^b-136^b.
- Tekin, A. (2018). İbnü'l-Hâcib ile Molla Halil Es-Si'irdî'nin El-Kâfiye adlı eserlerinin mukayesesi. e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), 10(3), 887–902.
- Vassaf Abdullah. (tarih yok). *İrşâd-ı Ezkiyâ*. Burdur İl Halk Kütüphanesi 490.
- Yaman, A. P. (2003). *Hat sanatı için kaynak Devhatü'l-Küttâb incelemeli metin çevirisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yediyıldız, F. (2020). Arapça öğretiminde nazım geleneği ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si. (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Yıldız, S. (2001). *XVIII. yüzyıl divan şairi Şâkir hayatı, eseri, edebî kişiliği ve divanının tenkidli metni*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, İ. (1997). İbnü'l-Hâcib, hayatı, eserleri ve El-Kâfiye adlı eserinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13), 469–492.